

## Žrtve in viktimizacije v viktomološki in družbenokritični perspektivi

Zoran Kanduč\*

Izraz »žrtev« dobiva v današnjih, globalno kaotičnih časih zelo močan ideološki prizvok. V razmerah posplošnega strukturnega, institucionalnega, sistemskega in, ne nazadnje, osebnega (pa tudi skupinskega) nasilja pač ne manjka dejanskih in potencialnih žrtev. Vendar pa niso vsi, ki so realno ali virtualno viktimizirani, tudi kulturno in politično priznani kot »žrtve«, tj. kot osebe, katerih oškodovanost in stiske si zaslužijo širšo medijsko pozornost in pomoč družbe/države. Ta cenjeni in gotovo dokaj zaželeni vrednostno-normativni status si običajno priborijo zgolj tisti posamezniki in skupine, ki so v optiki vladajoče ideologije videti moralno in politično neoporečni, predvsem pa so sistemsko nenevarni in celo koristni za reproduciranje kapitalistične morije in norije. V tej kategoriji »dobrih« žrtev zavzemajo pomembno vlogo nedolžne žrtve konvencionalnih/tradicionalnih (nasilnih in premoženjskih) kaznivih dejanj, medtem ko o žrtveh mnogo bolj razširjenih in pogubnih (glede na to, da prizadevajo najbolj vitalne posameznikove dobrine, kot so čas, energija, zmožnost samodoločanja in zdravje) viktimizacij ni v medijskem vesolju kapitalistične kulture praviloma ne duha ne sluha. Ti psihični in telesni pohabljeni, ranjeni, hendikepiranci, zombiji in mrličji očitno ne smejo biti opredeljeni z emfatično oznako »žrtve«, saj bi takšen vrednostno obarvani opis nedvoumno opozoril, da je kapitalistični red popolnoma nelegitemen: moralno, politično in pravno nesprejemljiv, nevzdržen, neznosen. Takšna, kritična sporočila pa kajpada za vladajoče sloje in zadovoljno večino (čeprav je za zunanega opazovalca čedalje težje dognati, kaj je pravzaprav tisto, kar magično zadovoljuje »zadovoljne«, pravzaprav osebnostne odvisneže od obnavljanja enega in istega, le da v po možnosti vse močnejših dozah pozno-modernega potrošniškega »opija za ljudstvo«) niso prijetna. Zato jih nočejo slišati. Zdi se jim neresna, neodgovorna in nezrela. »Življenje pač ni – oziroma niti ne sme biti – narejeno po meri svobode,« pravi vladajoča misel, ki pa lahko bataljone onemoglih, razočaranih, apatičnih, pobebljenih, razrvanih, zasuzjenih in ponižanih podanikov vendarle vselej pomiri tudi z veselimi oznanilom: četudi je kapitalistični sistem odgovoren za strahotno, zgodovinsko nepojmljivo strukturno nasilje, pa vam v zameno za denar (če ga imate, tj. če pridno delate) nudi tudi odrešitev, tolažbo, simbolične in realne berge, mentalne proteze, pomirjevala, uspavala, poživila, dramila, zdravila, animacijo, eksapistične ventile in celo »preventivo«. Reši se, kdor se more!

**Ključne besede:** viktimologija, kritična viktimologija, žrtve, opredelitev, strukturno nasilje, razvoj viktimologije

**UDK:** 343.988

### Uvodna opazka

Beseda »žrtev« označuje pojem ali pa – če se izrazimo še natančneje, vsekakor pa manj pretenciozno – predstavo, ki v vrednotno pluralni »hipermodernej« družbi nedvoumno nima (ne pomensko ne normativno) enoznačne »kulturne« orientacije. Vsaj na prvi (a zato medijsko nič manj »posredovani«) pogled se zdi, da so raznovrstne žrtve posejane tako rekoč vsepovsod. Zares emfatično, že skorajda karikirano rečeno: žrtve smo bodisi »virtualno« ali pa celo dejansko – vsi (kajpada v tem ali onem aspektu). To seveda ne pomeni, da med »samooklicanimi« in znanstveno ali vsaj politično »verificiranimi« žrtvami ni kvalitativnih in kvantitativnih razlik. Gre zgolj za to, da je mogoče žrtve z malone osupljivo lahkoto detektirati na vseh področjih družbenega in osebnega življenja. Zato nikakor ne bi smela presenečati pravcata poplava (ali že naravnost inflacija) mnogoterih sintagm, v katerih naletimo na oznako »žrtev«. Na primer: »žrtve kriminalitete« (oz. kaznivih dejanj), »žrtve vojne«, »žrtve genocida«, »žrtve družinskega nasilja«, »žrtve patriarhata«, »žrtve diskriminacije«, »žrtve tranzicije«, »žrtve naravnih nesreč«, »žrtve ekonomskih krivic«, »žrtve državne ali politične represije«, »žrtve totalitarnega režima«, »žrtve ka-

pitalizma«, »žrtve ideološke manipulacije/propagande«, »žrtve heteronomnega dela«, »žrtve globalizacije«, »žrtve terorizma«, »žrtve protiteroristične vojne« ...

Žrtve niso le predmet »laičnega« zanimanja,<sup>1</sup> saj že dalj časa pritegujejo tudi pozornost znanosti, namreč posebne disci-

<sup>1</sup> Po mnenju nekaterih sociologov je v povečanem (dasi skrajno selektivnem) zanimanju za žrtve razbrati odseve prehoda v »družbo tveganj« (Beck) ali »pomoderno družbo«, za katero je značilen razkroj »pozitivnih« socialnih (oz. kolektivnih) idealov (npr. sanj o »dobri« družbi, ki jo je mogoče zgraditi s pomočjo »razsvetljenega« razuma, znanosti, tehnologije in organizirane politične akcije). V času, ki ga zaznamuje domnevni »konec zgodovine« (tj. zmagovalni pohod liberalne demokracije in globaliziranega kapitalizma brez realizabilne in kredibilne »alternative«) ali »konec ideologije« (tj. samoizbris »velikih«, »vsezaobsegajočih« ali že naravnost »totalitarnih« paradig za teoretsko osmišljanje in praktično preseganje zatiralskih in izkoriščevalskih družbenih »struktur«, naj bi »družba individuov« (Elias) temeljila le še na negativni solidarnosti (oz. skupnih strahovih, tesnobah, negotovostih in bojaznih) in (iz nje izpeljani?) »minimalistični« skupni (oz. medosebni) morali, ki meri predvsem na prepoved povzročanja trpljenja druge osebe (ne vključuje pa več »pozitivnih« dolžnosti do »boga«, »družbe«, »države« ali »baumanovske« odgovornosti in skrbi za drugega). Trpljenje je postalo nekaj kulturno neznosnega: malone nezaslišan napad na povprečne kulturne senzibilnosti. Od tod izvira odkrivanje (in samoprepoznavanje) vedno novih in novih žrtev.

\* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 2, Ljubljana.

pline, ki si je nadelala ime »viktimologija« (ali, v poslovenjeni različici, »žrtvoslovje«). Vendar pa to nikakor ne drži za vse »žrtve«. Ker se je viktimologija razvila v pokroviteljskih nedrih kriminologije, gotovo ni nenavadno (niti nepričakovano), da so se njeni protagonisti – vsaj v dosedanjem razvoju – ukvarjali zvečine z žrtvami<sup>2</sup> kaznivih dejanj, tistih viktimizacij torej, ki tradicionalno spadajo v »pristojnost« moderne kriminologije. Takšna (samo)omejitev viktimoloških snovanj nikakor ni samoumevna, saj kriminalna (oz. inkriminirana) viktimizacija ni ravno pogost pojav, še posebej redka pa so kazniva dejanja z izrazito resnimi posledicami, to se pravi »zločini« v najožjem (ali najstrožjem<sup>3</sup>) pomenu, ki praviloma dokaj upravičeno zbuja največ strahu in (moralnega) ogorčenja v »očeh« (pravzaprav v »srcih«) širše javnosti.<sup>4</sup> Videti je, kot da bi bile te specifične žrtve nekako privilegi-

rane, ne nazadnje tudi zato, ker imajo – predvsem po zaslugi spleta bolj ali manj naključnih okoliščin – »svojo« znanost, čeprav kaže že uvodoma priznati, da med viktimologijo in žrtvami »kriminalitete« (ki je običajno opredeljena v luči veljavnega kazenskega prava) ni nikakršne nujne konceptualne, logične ali druge povezave. Prav nasprotno. Poudariti velja, da bi viktimologija v bistvu zlahka vključila v svoj »predmet« žrtve neinkriminiranih (a zato nič hujših) viktimizacij, saj v svojem poimenovanju ni vezana – za razliko od kriminologije – na nič, kar bi jo »usodno« vezalo izključno na »kriminalne« pojave.<sup>5</sup> V tem pogledu je viktimologija morda še mnogo globlje (kakor kriminologija<sup>6</sup>) pogreznjena v pasti vladajoče ideologije, ki seveda »barva« (in maliči) tudi zaznave in dojemanja raznoterih oblik »nasilja« in posledično še njihovih »žrtev«.

### Problematično opredeljevanje »žrtev«

Beseda »žrtev« se trdovratno izmika natančni ali objektivni (npr. znanstveno »rigorozni«) opredelitvi. To ni nikakršno

<sup>2</sup> Raba izraza »žrtev« kajpada ni monopol viktimološkega diskurza. S takimi in drugačnimi »žrtvami« se je namreč vseskozi ukvarjala tudi kriminologija. Res pa je, da je npr. kritična kriminologija (predvsem iz zgodnjih sedemdesetih let) – če se namerno omejimo zgolj na to teoretsko in raziskovalno usmeritev – zanemarljivo specifične žrtve, namreč žrtve kaznivih dejanj, zlasti tako imenovane »konvencionalne« (ali »ulične«) kriminalitete, ki je bila v njeni optiki predstavljena kot predimenzioniran »konstrukt« medijskega senzacionalizma in ideoloških manipulacij. Kritične kriminologe so zato bolj zanimali problemi (odkritih in sankcioniranih) storilcev, tj. oseb, v katerih so nekateri videli celo potencialno revolucionarne subjekte (ki bi utegnili imeti koristno vlogo v rušenju zatiralskega družbenega reda), drugi pa so jih občudovali kot herojske like v boju zoper etiketiranje in stigmatiziranje (oz. kazenskopravno represijo nasploh). Še pomembneje, kritična kriminologija je emfatično opozorila na dotlej zvečine prezrte žrtve (kazenskopravno v glavnem nesankcioniranih) »zločinov mogočnih«, namreč nosilcev ekonomske, politične, vojaške, upravne ali kulturne moči.

<sup>3</sup> Precej vprašljivo je (vsaj v vselej skeptični teoretski optiki), ali je sploh smiselno govoriti o »zločinih« v strogem pomenu. Takšno pojmovanje – ki, mimogrede, nujno vodi v delitev zločinov na prave in neprave – bi bilo v današnjem intelektualnem vzdušju najbrž dokaj hitro ožigosano kot »esencialistično« (in že v naslednjem koraku izpostavljeno neizbežni »dekonstrukciji«). Vseeno pa ne manjka kriminologov, ki so ga še vedno pripravljeno zagovarjati (prim. Reiman, s. 58–61). Po njihovi presoji bi kazalo v rubriko »zločini« v najožjem pomenu »uvrstiti« zgolj družbeno najnevarnejša dejanja (ki pa, jasno, niso nujno istovetna z ravnanji, katerih sankcioniranje je formalno predvideno v veljavnih kazenskopravnih normah). No, *so far so good*, zapletati pa se začne v točki, ko je treba podrobneje opredeliti merila za prepoznavanje družbene škodljivosti *par excellence*. Na tej ravni se že itak krhek konsenz nemudoma razbline, saj vstopijo v igro konfliktna, neredko celo antagonistična politična »opcije«. Tu pač ne zadošča več sklicevati se na abstraktne vrednote, kot so svoboda, zdravje, temeljna (npr. materialna) blaginja ali varnost, zakaj ključno vprašanje je, kako jih kaže razumeti *in concreto* (tj. v družbenih in zasebnih praksah) in katere posege vanje je šteti za (ne)sprejemljive, in sicer do te (protipravne) mere, da si zaslužijo moralno sramotilno etiketo »zločini«.

<sup>4</sup> Številne kriminološke in viktimološke študije so pokazale, da resnejša ko je kriminalna viktimizacija (oz. viktimiziranost, ki pa v splošnem – podobno kakor »kriminalnost« ali pa vsaj izvrševanje

kaznivih dejanj – upada s staranjem, poleg tega pa je tudi neenako in nenaključno porazdeljena v družbeni strukturi in v času), redkejša je v dejanskem življenju (nasilna kazniva dejanja so npr. manj pogosta kakor premoženjska kriminaliteta, ki tvori glavnino uradno zaznanega in obravnavanega »kriminala«, pri čemer so npr. umori manj pogosti kakor nasilna dejanja, ki se končajo s telesno poškodbo), dasiravno je običajno – predvsem zaradi dovolj razumljivih komercialnih interesov – nesorazmerno (neredko pa tudi precej izkrivljeno) reprezentirana v medijskem prostoru. Še več, s povečevanjem resnosti kaznivih dejanj narašča tudi verjetnost, da jih bo žrtev prijavila (posebej če s storilcem ni v osebni razmerji) oz. da bo zanje zvedela policija (to pomeni, da je v razvpitem »temnem polju« kriminalitete – če odmislimo nekatere izjeme, ki so večinoma povezane s spolnim nasiljem – največ relativno nenevarnih in neškodljivih viktimizacij). Večina kriminalnih viktimizacij je torej dokaj trivialnih ali banalnih: škoda, ki jo utrpí žrtev, je majhna (kaznivo dejanje zanjo ni osebna katastrofa, ampak zgolj ena izmed mnogih življenjskih nevšečnosti), neredko zanemarljiva (kar je tudi poglaviti razlog, da zadeve ne prijavi, marveč nanjo raje prej ali slej pozabi).

<sup>5</sup> Še več, glede na to, da je žrtev kaznivega dejanja (empitično in teoretsko) nerazvezljivo speta s »predmetom« kriminologije, bi pričakovali, da se bo viktimologija ukvarjala predvsem s preostalimi žrtvami ali, drugače rečeno, z neinkriminiranimi viktimizacijami. No, vsekakor ni nepresentljivo, da vendarle ni tako, najbrž predvsem zato, ker je (zlasti pozitivistična) kriminologija usmerila svojo raziskovalno pozornost v glavnem na storilce in – družbene, biološke ali psihične – dejavnike njihove »kriminalnosti«.

<sup>6</sup> To velja kajpak predvsem za tiste kriminološke teorije, ki jim njihov »predmet« sproti kroji kazenskopravni sistem. Represivna mašinerija je namreč praviloma (oz. v nesorazmernem obsegu) uperjena zoper škodljiva dejanja revnejših storilcev, le redko (in tudi dokaj blago) pa se dotakne protagonistov *crimes of the powerful*. Na ta način se v družbi (po)ustvarja ideološka predstava, da grozijo pripadnikom »moralne« (konformne) večine najresnejše nevarnosti od spodaj (ne pa od zgoraj).

presenečenje, zakaj ta oznaka sporoča – če dobro premislimo – bore malo. Vrednostna sodba »A je žrtev« namreč neibežno napotuje k vprašanju »Žrtev koga ali česa je A?«. Možnih odgovorov kajpada ne manjka, saj utegne biti »A«<sup>7</sup> žrtev čeznaravnih dejavnikov (npr. božje jeze, kaprice, maščevalnosti ali kazni), naravnih sil (npr. potresa, požara, suše, povodnji ali bolezni in smrti), družbenih pojavov (npr. revščine, brezposelnosti, heteronomnega dela, ekonomskega izkoriščanja, rasizma, seksizma, paternalizma ali političnega zatiranja) ali človeških ravnanj (opustitev in storitev). Že tu, torej na skrajno preprosti, nemara celo izhodiščni ravni pa se stvari precej zapletejo. Neredko je namreč nadvse težavno natančno zamejiti območje, ki ga naseljuje »subjekt« viktimizacije, tj. njen vzrok ali »odgovorni« povzročitelj škode, ki jo utrpí »A«. Ločnice med naravnimi, družbenimi, kulturnimi in osebnimi pojavi (oz. tovrstnimi prvinami, določilnicami, silami ali dejavniki) so često precej nejasne in spremenljive,<sup>8</sup> včasih morda celo docela nerazločljive (to velja kajpak tudi za razloček med transcendentnimi in imanentnimi razsežnostmi viktimizacij, vendar zgolj ali vsaj predvsem za »vernika«).

Sodba »A je žrtev B-ja« utegne biti problematična (in to ne glede na naravo »entitet«, ki igrata vlogi A-ja in B-ja), kolikor implicira pomensko nedoumno in jasno izrisano razliko med objektom (tj. pasivno žrtvijo) in subjektom (tj. aktivnim povzročiteljem škode), pri čemer pa ne kaže pozabiti, da ima takšna pojmovna razmejitev običajno še nadaljnjo zelo pomembno vrednotno-normativno konotacijo, namreč določitev in pripis odgovornosti (za škodljivi dogodek, ki iz A-ja naredi žrtev) oz. – če uporabimo moralne ali nemara celo moralistične izraze – indikacijo razločka med »nedolžnostjo« in »krivdo«. V praksi pa so razmerja med A-jem in B-jem

pogosto mnogo bolj kompleksna, in sicer v dejstvenih in najstvenih razsežnostih, še posebej kontroveržno vprašanje pa se nanaša na morebitni A-jev prispevek (in posledično še na njegovo soodgovornost) k lastni viktimiziranosti. Naj to misel ponazorimo s peščico razmeroma trivialnih zgledov: (a) »A« je žrtev božjega srda, ki pa ga je izzval prav on, npr. s predrznimi kršitvami kategoričnih zapovedi, ki jih je postavila čeznaravna (»absolutna«) avtoriteta; (b) »A« je žrtev aidsa, tj. hude bolezni, ki si jo je nakopal z rizičnimi spolnimi praksami (ali s tveganim načinom uživanja heroína); (c) »A« je žrtev brezposelnosti, vendar pa se sam v preteklosti/mladosti ali sedanjosti ni dovolj potrudil, da bi si pridobil tržno vnovčljivo izobrazbo (oz. poklicne veščine); (č) »A« je žrtev kaznivega dejanja, kar pa se je zgodilo tudi po zaslugi njegove nepreviđenosti, nepremišljenosti, arogance, domišljavosti, alkoholiziranosti, malomarnosti, napadalnosti ali izzivanja.

#### Vrednostne sodbe in prezrte žrtve

Bržkone je že dovolj jasno razvidno, da je v ozadju sodbe »A je žrtev B-ja« tudi predpostavka o vzročni zvezi, tj. vsaj implicitna trditev, da je »B« povzročitelj dogodka, ki iz »A-ja« naredi žrtev. To prav gotovo ni sporno. Bolj vprašljivo pa je, kako daleč je treba potegniti vezi vzročne verige: praviloma namreč ni težko pokazati, da je »B« posledica »C-ja«, ta ima svoj vzrok v »D-ju« in tako dalje (v heglovsko »slabo neskončnost«). V tej zvezi pa vendarle velja opozoriti, da je zamotanost »zgodbe« o vzroku (in potemtaka tudi o odgovornosti) konkretne viktimizacije v precejšnji meri odvisna od naslovnika (»občinstva«), ki mu je namenjena. Nekdo se lahko s ponujeno razlago zadovolji nemudoma (saj je z njo potešena njegova radovednost ali morda kak bolj pragmatičen interes), kdo drug pa utegne zahtevati še dodatna pojasnila.

Vzemimo za zgled sodbo, da je oseba A žrtev prometne nesreče. Čeprav je empirično resnična, pa vseeno ne razgrne vseh možnih odgovorov na vprašanje, kdo je »dejanski« viktimizator: človeški »faktor«, neurejeno cestišče, neugodne vremenske razmere, »alkohol« ali kaka druga negativna okoliščina? Bolj družboslovna orientirana oseba, katere pogled vztrajno sili onstran neposrednih situacijskih določilnic dane viktimizacije (poleg tega pa ji ni po godu specifično »humanistična« *reductio ad hominem*), bo najverjetneje storila še nadaljnji pojasnjevalni korak, npr. v radikalno kritični smeri, ki jo predlaga Jacoby: »Kolikor je mogoče za vsak konec tedna, za vsak dan vnaprej izračunati število mrtvih in poškodovanih, so avtomobilske nesreče več kot nesreče. So del moralne nujnosti, ki polni blagajne: prednost osebnih avtomobilov pred javnim prometom, avtocest pred železnico ne kaže le potrošnikove izbire, gre namreč za to, da takšno izbiro нареkuje družbena dejanskost, ki se žene za presežno vrednostjo. Ker bi racionalno in človeško urejen promet ogrožal kapitalistično akumulacijo, se ohranja iracionalno urejen promet. ... Nesreče niso nikakršne nesreče. Zakoreninjene so v druž-

<sup>7</sup> »A«, tj. (pogojno rečeno) »objekt« viktimizacije, ni nujno zgolj (živ ali mrtev) človek oz. posamična (konkretna, individualizirana ali fizična) oseba. »Žrtev« je lahko karkoli, npr. nadnaravna ali transcendentna entiteta (npr. »bog«), živa in neživa narava (v splošnem, posebnem ali posamičnem aspektu), prihodnja (zaenkrat torej še neobstoječa) generacija, družba (oz. njen »podsystem«), država, kultura (oz. subkultura ali kontrakultura), socialna grupacija (razred, sloj, manjšina, večina, gibanje, stranka, podjetje, družina, institucija, segment, skupina ali kategorija)...

<sup>8</sup> Vzemimo za zgled razločevanje med naravno in družbeno viktimizacijo. Narava in družba nista ločeni »entiteti«, ki bi preprosto bivali druga ob drugi. Narava (oz. planet), ki je često nekoliko podcenjevalno semantično skržena na »okolje«, je v mnogih razsežnostih družbeno »posredovana« ali – še natančneje (in manj evfemistično) – izropana, onesnažena in uničena. Od tod sledi, da imajo številne navidezno naravne katastrofe pravzaprav družbeno »naravo«. Die Zeit (2001) npr. poroča, da so poplave Jangceja, zaradi katerih je umrlo 3.600 Kitajcev (14 milijonov pa jih je ostalo brez strehe nad glavo), pravzaprav posledica nerazumnega izkoriščanja kitajskih gozdov. Brezobzirno uničevanje gozdnega bogastva je tudi vzrok, zaradi katerega je na južnoameriški podcelini med katastrofalnimi deževji izgubilo življenje 30.000 prebivalcev. Tovrstne primere bi kajpak lahko navajali tako rekoč v nedogled.

beni dejanskosti; v razmerah, kjer vlada nesvoboda, so ne-sreče nujne« (s. 130).<sup>9</sup>

Podobno pojasnjevalno (in kajpak vrednotenjsko) shemo je mogoče aplicirati<sup>10</sup> še na številne druge viktimizacijske kontekste, npr. v zvezi z »nesrečami« pri delu, poklicnimi boleznimi (oz. obolenji, ki so posledica heteronomnega dela) in celo tedaj, ko imamo opraviti s povsem »običajnimi« zdravstvenimi (telesnimi in psihičnimi) tegobami. To pa se vendarle najpogosteje ne zgodi. Zato se ne gre pretirano čuditi, da so najpogubnejše oblike viktimizacij ljudi v vsakdanjih življenjskih rutinah in praksah praviloma odsotne v viktimoloških refleksijah (morda je ključni razlog te bizarne »praznine« prav v množičnosti, omni-prezentnosti, pogostosti, očitnosti, »v nebo kričečnosti«, normalnosti, »naravnosti«, samoumevnosti, obsežnosti ali subjektivno dojeti »nujnosti« tovrstnih škodljivih reperkusij).

Zgornja hipoteza velja v prvi vrsti za »heteronomno«, ne-prostovoljno ali plačano delo, ki posameznika prikrajša (»okrade«!) za večino budnega časa, življenjske energije in zmožnosti za samodoločeno delovanje, poleg tega pa je odgovorno še za osupljive zdravstvene tegobe: »Delo ogroža zdravje, če si sposodimo naslov neke knjige. Dejansko je delo množičen pomor ali genocid. Posredno ali neposredno bo delo ubilo večino ljudi, ki berejo te vrstice. ... V rokah sem imel knjigo o poklicnih boleznih, ki je imela 1.200 strani. Pa še ta zgolj drsi po površini. ... Statistike ne pokažejo, da delo skrajšuje življenja milijonov ljudi – to pa je konec koncev bistvo umora. Pomislite na zdravnike, ki so pri petdesetih letih izmučeni od dela. Pomislite na vse ostale deloholike. Četudi vas ne ubije ali pohabi, do ste na delu, pa je velika verjetnost, da se vam bo to zgodilo na poti na delo, na poti z dela, pri iskanju dela ali takrat, ko poskusite pozabiti na delo. ... Temu

<sup>9</sup> Turnšek (s. 194-195) ugotavlja, da umre zaradi posledic prometnih nesreč vsako leto več ljudi: po ocenah svetovne zdravstvene organizacije znaša število mrtvih 850.000 letno (v petnajstih državah Evropske unije pa se to število giblje okrog 45.000 oseb). Avtorica opozarja, da spada Slovenija med prometno najnevarnejše evropske države. V tej zvezi navaja, da je med vzroki tukajšnjih prometnih nesreč (med storilci je čez 80 odstotkov moških) na prvem mestu »nepri-lagojena hitrost«. No, zanimivo je, da se sama ne zadovolji s takšno razlago prometnih viktimizacij, ampak skuša odgovoriti na vprašanje, zakaj prihaja do »neustreznih« (bodisi prehitrih bodisi prepočasnih) hitrosti, pri čemer pa se vendarle osredotoči zgolj na individualne spremenljivke.

<sup>10</sup> Tudi v tem pogledu lahko mimo sledimo analizi, ki jo razgrne Jacoby: »Nesreče niso samo nesreče. Če torej začnemo pri brezštevil-nih nezgodah 'pri delu' in nato preidemo k poklicnim boleznim, velja za vse, da so vpete v družbeno strukturo. To velja za večino bolezni in obolenj od prehladov do umrljivosti otrok in do malarije. Nobena ni naključno razširjena med prebivalstvom; vse imajo družbeno vsebi-no. Kronična bolezen, denimo, ni biološka sodba o revežih, pač pa je družbena sodba« (s. 248-249).

preštevanju žrtev moramo dodati žrtve industrijskega one-snaževanja, alkoholizma, ki ga je povzročilo delo, in narko-manije. Rak in srčni napadi so moderne bolezni, ki jih običa-jno posredno ali neposredno povežemo z delom. Delo torej institucionalizira umor kot način življenja« (Black, s.142-143). Tovrstne ocene kajpak niso posebnost našega, namreč »poznomodernega« časa. Na pogubne reperkusije heteronom-nega dela so opozarjali že slavni grški in rimski filozofi (npr. Herodot, Ksenofon, Platon, Aristotel, Tit Livij in Cicero), še posebej emfatično (a zato nič manj upravičeno) pa ga je obsodil tudi Lafargue: »Čudna norost je obsedla delovne raz-rede narodov, kjer vlada kapitalistična civilizacija. Ta norost povzroča osebno in družbeno bedo, ki dve stoletji trpinči klavarno človeštvo. Ta norost je ljubezen do dela, smrtonosna strast do dela, ki izčrpuje življenjske sile posameznika in nje-govega potomstva. Duhovniki, ekonomisti in moralisti so posvetili delo, namesto da bi se uprli tej duševni zablodi. ... V kapitalistični družbi je delo vzrok slehernega intelektualnega propada, sleherne organske deformacije« (s. 50-51).

V tej zvezi pa morda ni odveč pripomniti, da se teza o škodljivosti dela (npr. – če se omejimo zgolj na najotipljivejše negativne reperkusije – v smislu zdravstvenih nevšečnosti) ne nanaša zgolj na monotona, dolgočasna, poneumljajoča, zgolj izvršilna, »umazana«, »znanstveno« (tj. tayloristično ali for-distično) organizirana ali fizično izčrpujoča opravila. Vključuje namreč tudi delo, ki je fleksibilno in terja nenehno prilagojevanje spreminjajočim se (oz. bistveno nepredvid-ljivim) tržnim razmeram, inovativnost, »samonikel« prevzem odgovornosti, timsko sodelovanje, željo po permanentnem izboljševanju lastnega »outputa« (oz. poklicnih kompetenc), kreativnost, »avtoanimacijo« (tj. motiviranje samega sebe), kompetitivnost, generiranje dopadljivih emocij, stalno izo-braževanje, odprtost duha, mobilizacijo vseh posameznikovih produktivnih »resursov«, odprtost za novosti, pripravljenost za vedno nove »izzive«, podjetniško upravljanje in usmerjan-jе samega sebe, participacijo pri sprejemanju strateških in tak-tičnih odločitev, poistovetenje s cilji (uspešnostjo) podjetja, (omejeno, vendar scela realno) avtonomnost na delovnem mestu... Ehrenberg (s. 252-254) na podlagi pregleda množice empiričnih raziskav opozarja na raznolike temne plati tovrst-nih opravil,<sup>11</sup> ki so – vsaj na prvi pogled – videti kot malone popolno nasprotje odtujenega, mehanskega (»robotskega«) ali razdrobljenega dela. Negativne reperkusije »pofordističnih« (a še vedno bistveno heteronomnih!) del pa vendarle

<sup>11</sup> Pri teh delih gre torej za (pro)dajanje »duše in telesa«, namreč tako rekoč celotne »osebnosti«, ekonomski organizaciji (»podjetju«) oz. za »totalno podreditev« (Paul Virno) heteronomni proizvodni funkciji (tuji volji Drugega). V takih primerih dokaj upravičeno gov-orimo o »prodajanju samega sebe«, tj. lastnega »sebstva« (*self*) ali osebne »integritete« (prim. Gorz, s. 36-43), to se pravi o pojavu, ki naj bi bil značilen za prostituiranje v ožjem, seksualnem oziru.

niso nedolžne: depresija, nespečnost, stres,<sup>12</sup> tesnoba, zaskrbljenost, »izgorelost« (burnout),<sup>13</sup> bolečine v hrbtenici, melanholijska, občutek življenjske »praznine« (oz. »nesmiselnosti« lastne eksistence), kriza »identitete«, obupanost, migrene, živčna razrvanost (»nervoznost«), prebavne težave (+ problemi v zvezi s prehranjevanjem), spolna apatija, psihosomatske motnje, množično zatekanje k psihotropnim zdravilom (kot so antidepresivi, pomirjevala, uspavala in poživila), alkoholu in prepovedanim<sup>14</sup> drogam. Pisec potemtakem podjetje upravičeno označi kot predsobo psihoterapevta ali zdravnika splošne prakse.

<sup>12</sup> Stres je pravzaprav ironična reperkusija človekove biološke opremljenosti za reagiranje na zaznavo zunanje ali notranje nevarnosti (oz. ogroženosti ali obremenjenosti). Gre za dobro znano (hormonsko) reakcijo, ki posameznika pripravi na »boj ali beg«. V sodobnih razmerah je človek le redkokdaj soočen z nevarnostmi, kakršne so mu pretile v pradavnini, kljub temu pa ostaja fiziološko odzivanje bolj ali manj nespremenjeno (posledice so npr. zvišan krvni tlak, povečanje količine sladkorja v krvi ali razrušen imunski sistem). Cink (s. 44-46) opozarja, da je glavni simptom stresa zaskrbljenost, ki jo pogosto spremljajo glavobol, mišične bolečine, hiter srčni utrip, slabost in skoraj vedno utrujenost. Med vzroki stresa na delovnem mestu avtorica navaja naslednje: prevelik obseg, mehaniziranost, nadzorovanost, hitrost ali zahtevnost dela, neprimeren delovni ritem, nejasnost ali celo protislovnost poklicne vloge, nenehno pomanjkanje časa, »obsedenost« s kariero ali statusno & materialno uspešnostjo, neustrezno nagajevanje, neurejeni ali konfliktni odnosi s sodelavci, fizično obremenjujoče delovne okolje ali poniževalno ravnanje nadrejenih. No, bolj zanimivi so običajni napotki, kako naj se ljudje soočijo s stresom (in njegovimi odboji). Predlagana rešitev – paradokso! – ni zmanjšanje dela (oz. skrajšanje delovnega časa, npr. na polovico), ampak rekreativne aktivnosti v »prostem« času, zlasti na dopustu. Tako imenovani prosti čas se na ta način reducira v neke vrste medicinski varnostni ventil: »Prosti čas je nedelo zaradi dela, Prosti čas je čas, ko si opomoremo od dela v norem, toda brezupnem poskusu, da bi pozabili na delo. Marsikdo se s počitnic vrne tako izmučen, da komaj čaka vrniti na delo. Glavna razlika med delom in prostim časom je v tem, da te v službi za odtujenost in živčnost vsaj plačajo. ... Prosti čas je evfemizem za nenavaden način, kako se delovna sila kot produkcijski faktor na lastne stroške prevaža na delovno mesto in nazaj ter prevzema odgovornost za lastno vzdrževanje in popravila. Premog in jeklo ne počneta tega. Stružnice in pisalni stroji ne delajo tega. Delavci to počno« (Black, s. 136-139).

<sup>13</sup> Horvat (s. 171-175) opozarja, da je »poklicna izgorelost« (Freudenberger), ki se kaže v emocionalni izčrpanosti, »depersonalizaciji« medosebnih odnosov in občutku lastne nesposobnosti, neustreznosti, (fizične) izčrpanosti, (osebnostne) iztrošenosti ali splošne nemoči, značilna v precejšnji meri za posameznike, ki delajo z ljudmi, npr. v vzgojnih, izobraževalnih, zdravstvenih ali socialnih službah. No, morda bi bilo ustrezneje domnevati, da gre za »sindrom«, ki grozi predvsem tistim delavcem, ki so dalj časa izpostavljeni hudim obremenitvam.

<sup>14</sup> Privlačnost sintetičnih poživil je v marsičem pogojena z naravo dela (npr. v tako imenovani »novi ekonomiji«), ki je čedalje bolj neprizanesljivo ujeta v primež zahteve po čim večji učinkovitosti, konkurenčnosti in hitrosti. Poživila namreč odganjajo zaspanost, ostrjo zbranost in blažijo negotovost (prim. Sande, s. 108-110).

Omenili smo že, da sodba »A je žrtev B-ja« ni le dejstvena (oz. empirična v ožjem pomenu), saj vključuje vsaj dve pomembni normativni podmeni, in sicer: (1) oceno, da je »A« utrpel nekaj, kar je škodljivo ali vsaj nevarno (torej potencialno ali virtualno škodljivo), pri čemer velja poudariti, da »škoda« ni zgolj objektivno (oz. čutno zaznavno) dejstvo, ampak tudi subjektivna presoja, da je prizadet nek interes, vrednota, pravica ali norma; (2) oceno, da je »B« povzročil škodo na način, ki je nedopusten in nesprejemljiv, npr. nemoralen ali protipraven (skrajno čudno bi bilo izjaviti, da je oseba A žrtev B-ja, čeprav je slednji ravnal povsem v skladu z normami,<sup>15</sup> ki jih – iz tega ali onega razloga – štejemo za »legitimne«). No, iz teoretskega in praktičnega zornega kota je morda še važnejše osvetliti prehod iz normativne sodbe o obstoju viktimizacije do spoznanja, da gre v danem primeru za »socialni problem«. Tu se namreč neogibno zastavi težavno vprašanje, kakšna je pravzaprav »narava« družbenega problema. V objektivistični optiki je družbeni problem neko realno stanje, ki konkretno škodi ali grozi vrednotam, kot so zdravje, varnost ali kakovost (oz. blaginja) življenja, in sicer na ravni posameznika in družbe (prim. Goode in Ben-Yehuda 1994:87-101): večje je število prizadetih oseb, resnejši je družbeni problem, npr. ekonomska eksploatacija, politično zatiranje, rasizem, seksizem ali imperalizem. Precej drugače pa družbeni problem opredeljujejo subjektivistične, relativistične ali konstruktivistične teorije, ki izhajajo iz relativno preproste podmene, da še tako negativna dejstva nikdar ne govorijo sama po sebi: »nekdo« – praviloma je to socialni akter z zadostno družbeno močjo – jih pač mora priznati (oz. spoznati) in definirati kot problematična, vredna javne zaskrbljenosti in še posebej kot taka, da se jim družba (in država kot njeno politično »orodje«) zmore zoperstaviti in jih omiliti, odpraviti ali »rešiti«. Skratka, po tej logiki<sup>16</sup> je družbeni problem tisto, magari scela (ali vsaj v pretežni meri) umišljeno oz. objektivno (tj. v očeh

<sup>15</sup> Seveda je scela smiselno trditi, da je »B« ravnal v skladu z veljavnimi normami (ali v duhu prevladujočih vrednot) in hkrati viktimiziral »A-ja«, vendar pa to predpostavlja zunanjo, »višjo«, retrospektivno ali »kritično« presojevalno perspektivo, npr. sklicevanje na naravno pravo, človekove pravice, božje imperativne ali kak drug ne-ali naddružbeni princip.

<sup>16</sup> Teorija socialnega konstruktivizma ima dve podrazličici, namreč »trdo« (oz. striktno) in »zmerno« (ali kontekstualno). Ti podvrsti se razlikujeta predvsem glede na to, kako dojemata objektivno razsežnost družbenega problema. Dosledni konstruktivisti trdijo, da je nemogoče določiti razmerje med objektivno škodo in subjektivno zaskrbljenostjo, saj so po njihovem mnenju vse sodbe, ki merijo na »objektivno realnost« po svoji naravi enako subjektivne (to velja celo za sodbe, ki se opirajo na sistematično zbrane empirične podatke: niti znanstveniki nimajo privilegija avtoritativno opredeljevati naravo konkretne realnosti kot »družbeno problematične«). Blažja različica socialnega konstruktivizma pa, nasprotno, izhaja iz podmene, da je objektivno dimenzijo družbenega problema vendarle mogoče določiti. Po mnenju zagovornikov te usmeritve je problem »socialnih problemov« običajno v tem, da so subjektivne opredelitve problematičnih pojavov v precejšnji meri neodvisne od njihove objektivne resnosti

zunanjega opazovalca ali znanstvenika) neobstoječe stanje, ki ga družba ali njeni dovolj vplivni »moralni podjetniki« odkrijejo, razglasijo ali interpretirajo kot takega.

### Žrtvovanje, žrtve in viktimizacije

Izraz »žrtev« je – vsaj v optiki dosedanje (strokovne in »laične«) jezikovne rabe – poslovenjeni ekvivalent angleške besede »victim«, ki pa ima latinsko poreklo: *victima* označuje (živo) bitje, darovano bogovom. Zopma težava s takšnim prevodom je v tem, da se v angleščini tovrstna žrtev imenuje *sacrifice*, ki pa ji v slovenščini prav tako ustreza samostalniški »žrtev« (čeprav je razlika v označeni vsebini več kot očitna<sup>17</sup>).

(oz. škodljivosti ali nevarnosti). Njihovi ključni poudarki so torej naslednji: (a) objektivna razsežnost družbenega problema ni »mit«, ampak nekaj, kar se načeloma ne izmika skrbno organiziranemu spoznavanju; (b) objektivna resnost danega stanja ne determinira stališč in reakcij širše javnosti, zato se pogosto zgodi, da zelo resni pojavi niso definirani kot »družbeni problem«, medtem ko so relativno manj pomembni pojavi deležni precejšnje (pravzaprav disproporcionalne) pozornosti, npr. »moralnih križarjev«, komercialnih medijev in njihove publike.

<sup>17</sup> V današnji normativni optiki je kajpak nesprejemljivo žrtvovati ljudi za »višje« cilje/namene, namreč brez njihove svobodne privolitve (kolikor pač ostajamo v polju »kantovske« etike, ki prepoveduje uporabiti ali izrabiti sočloveka kot sredstvo za doseganje njemu zunanjega cilja), čeprav se prav to v vsakdanji praksi še vedno dogaja, običajno v bolj ali manj večše zakamuflirani ali evfemistično (propagandno) ozaljšani ideološki »embalaži«, ki skuša ustvariti videz, da gre bodisi za žrtvovanje, ki je plod posameznikove odločitve in izbire, ali pa namiguje, da sploh nimamo opravka s kakršnimkoli (samo)-žrtvovanjem. Seveda pa celo samodoločeno ali »altruistično« žrtvovanje (npr. za vero/boga, domovino/nacijo, družino/otroke, znanost/resnico ali podjetje/plačo) ni nujno pozitivno ovrednoteno v vsaki normativni perspektivi ali dejstveni situaciji (spornimo se besed, ki jih poje razvpiti Bora Đorđević: »Za ideale ginu budale...«). Še več, zdi se, da je v današnji »pomoralistični« ali »podolžnostni« družbi že skorajda nevljudno (vsekakor pa že precej anahronistično) eksplicitno zahtevati ali implicitno pričakovati od posameznika, naj žrtvuje samega sebe: malone sleheren normativno obarvan poziv k samoomejevanju, samozanikanju, samoodpovedovanju ali samopohabljanju je dojet kot nedopustni napad na človekovo svobodo, avtonomijo in subjektivne pravice. Vendar pa to nikakor ne pomeni, da živimo v (ali se približujemo) nekakšni »amoralni« družbi. Prej nasprotno. »Morala« se je v hipermodernemu (individualističnemu in hedonističnemu) kulturnemu kontekstu predurila: postala je bolj prožna (»fleksibilna« in »pluralna«) in manj boleča, pa tudi manj rigorozna, manj kategorična (v »kantovskem« pomenu), manj puritanska (oz. »viktorijanska«), manj represivna... Če drži, da ima posameznik večjo svobodo pri izbiri (tako rekoč *à la carte*) lastnih moralnih in modrostnih idealov (ločnica med enimi in drugimi je slej ko prej težko določljiva) in iz njih izpeljanih normativnih vodil (pravil in dolžnosti), pa to ne implicira, da ni več mogoče govoriti o univerzalnih standardih, kakršna je npr. zapoved spoštovanja subjektivnosti druge osebe (tj. njene svobode in samostojnosti) oz. – negativno rečeno – prepoved vsakršnega nasilja in goljufanja.

Zanimivo je, da se glagol »viktimizirati«<sup>18</sup> v splošnem ne sloveni (priznati velja, da bi bil, denimo, izraz »požrtveniti« rahlo bizaren), to pa velja tudi za druge izpeljanke, kot so »viktimizacija«, »viktimiziranost« ali »viktimizem«. <sup>19</sup> Kakorkoli že, oznaka »žrtev« nikakor ni neproblematična, vsaj ne v vseh kontekstih, v katerih danes nastopa sicer dokaj suvereno. »Žrtev« je namreč označevalec, ki je močno čustveno obtežen oz. je neredko uporabljen prav z namenom evocirati specifične emocionalne vsebine (npr. sočutje, pomilovanje ali usmiljenje)<sup>20</sup> in – kar je nemara še važnejše – spodbuditi k delovanju (npr. pomoči, obrambi ali sankcioniranju).

Nekateri sodobni (praviloma kritično misleči) pisci si precej upravičeno zastavljajo vprašanje, kaj (in ne le kdo) je<sup>21</sup> pravzaprav »žrtev«. Je to specifična vloga, status, psihično stanje ali (stereotipna) etiketa? Odgovor nikakor ni preprost, in sicer iz dovolj preprostega razloga: »žrtev« je brez dvoma lahko vse tisto, na kar meri vprašanje (in še mnogo več). Vseeno pa je vsaj nekaj najbrž videti dovolj jasno: nekdo, ki občuti bolečino, trpljenje, nelagodje, prikrajšanje ali frustra-

<sup>18</sup> Fattah (1991, s. 4) opozarja, da *Shorter Oxford English Dictionary* ne opredeljuje viktimizacije kot samostalnika, ampak zgolj pojasnjuje glagol *victimize*, ki ga povezuje z naslednjimi pomenskimi otenki: »narediti iz nekoga žrtev«, »povzročiti trpljenje, nelagodje ali nevšečnost«, »ogoljufati«, »umoriti«, »žrtvovati v religiozne namene« (*sacrificial victim*) in »uničiti nekaj deloma ali v celoti«. Zanimivo je, da je bil ta glagol prvič uporabljen šele leta 1830.

<sup>19</sup> Angleška beseda *victimism* označuje prevzem stereotipne vloge »idealnotipične« žrtve, ki javno kaže lastnosti – npr. nedolžnost, ranljivost, neboljenost, pasivnost, krotkost in nezmožnost samopomoči (oz. potrebo po profesionalni intervenciji ali asistenci) -, zaradi katerih lažje »vnovči« svojo viktimiziranost, tj. računa na specifične ugodnosti, razumevanje in podporo. Odklon od tovrstnih pričakovanj v zvezi z »imidžem« žrtve – npr. preveč odločna, samostojna, (družbeno) kritična, dejavna, vztrajna ali strastna »drža« – pa utegne v relevantni javnosti prebuditi dvom v »kredibilnost« osebe, ki trdi, da je bila neupravičeno oškodovana.

<sup>20</sup> To nikakor ne velja za vse kategorije žrtve. Obstajajo namreč žrtve, ki so »kulturno legitimne« (Weis in Burges), »prikladne« (npr. brezosebne ekonomske ali politične institucije), »pogrešljive« (npr. kriminalci, ki jih je kot »grešne kozle« dopustno ali celo zaželeno žrtvovati za višje cilje), »ničvredne« (npr. posamezniki, ki sicer živijo v družbi, a vanjo niso vključeni, saj izberejo subkulturni način življenja na robu družbe, ki ga večina ne odobrava) ali »zaslužene« (npr. žrtve, ki so nepoštene, goljufive ali nemarne, zato ljudska sodba o njih pravi, da so preprosto »dobile tisto, kar so iskale oz. kar jim gre«). Emocionalni odzivi »moralne večine« na tovrstne viktimizacije (oz. njihove žrtve) so različni: eksplicitno ali implicitno odobravanje (ki se oplaja v preziru ali mržnji do viktimiziranih oseb) in brezbriznost (ki jo včasih spremlja skrito občudovanje viktimizatorja).

<sup>21</sup> Pri glagolu »biti« (žrtev) trčimo ob dodatno zadrego. Namreč: kdaj nekdo postane žrtev in kdaj to preneha biti? Ali je nekdo lahko žrtev, čeprav se tega sploh ne zaveda? Kdo naj bi bil »zadnja instanca«, ki ima pravico razsoditi, ali je nekdo »zares« žrtev: javno mnenje, pristojni državni organ, oškodovana oseba, znanstveniki...?

cijo, ni zaradi takega negativnega stanja že kar *a priori* »žrtev«, vsaj ne intersubjektivno priznana žrtev. Obstajajo situacije, v katerih si je skrajno težko pridobiti ali celo priboriti »status« žrtve<sup>22</sup> oz. pritegniti pozornost (ožje ali širše) javnosti na lastno stisko in posledično računati na pomoč (ali vsaj iskreno razumevanje). Pogosto pa je to izredno pomembno. Pomislimo na dogajanja v procesu razpadanja »socialistične« Jugoslavije.<sup>23</sup> Tedaj (in, konec koncev, še vedno, trenutno npr. v Makedoniji) je bilo strašno важно – v bistvu celo bolj pomembno od strogo vojaških aspektov – prepričati evropsko in svetovno javnost, da je entiteta »X« *good guy* (oz. žrtev), entiteta »Y« pa *bad guy* (oz. viktimizator).<sup>24</sup>

Vsekakor je v sodobni družbi mnogo posameznikov (in skupin), ki bi jih povsem upravičeno označili kot »žrtve« (npr. diskriminacije ali ekonomskega nasilja). Toda, pot do tega »statusa« ni preprosta. Ne le zaradi številčnosti kandidatov ali njihove nezadostne (politične ali kulturne) moči, ampak tudi zaradi ideološkega ozračja, v katerem tako imenovana »zadovoljna večina« (Galbraith) ni ravno naklonjena »nergačem« (oz. »luzerjem«), ki se znajdejo v taki ali drugačni osebni stiski. Nekako najlažje jih je odriniti izpred oči s pojasnilom (ki kajpak ni izum časa, v katerem živimo), da so si – če odmislimo relativno redke izjeme (ki pa vendarle zgolj potrjujejo pravilo) – sami krivi za nezavidljiv položaj, v katerem se nahajajo: če bi bili bolj pridni, zmerni, odgovorni, iznajdljivi, iniciativni, kreativni, podjetni, prilagodljivi, delovni ali varčni, potem najbrž ne bi bili tam, kjer so, oz. ne bi bili takšni, kakršni so. V tej zvezi pa so v obtoku seveda še druge podobne »zgodbe«, ki pomagajo vsaj za silo vzdrževati

vero v »pravični svet« oz. iluzijo, da vsaj v splošnem posameznik dobi to, kar mu gre: (a) če je dober (tj. če ravna dobro), potem bo nagrajen (če ne prej, pa v blaženem onostranstvu); (b) če je slab (tj. če ravna slabo), potem bo kaznovan (če ne prej, pa v peklenškem onostranstvu), kar je povsem sprejemljivo, saj si je takšno »usodo« zaslužil; (c) če gre nekomu očitno dobro, to pomeni, da je nagrajen za svoje zasluge (poprejšnje dobro delovanje); (č) če gre nekomu slabo (oz. je tako ali drugače viktimiziran), to pomeni, da je po vsej verjetnosti storil nekaj, kar je narobe, ali pa je celo slab človek. Morebitno »slabo vest«, ki jo izzove pogled na stiske viktimiziranih ljudi (oz. družbenih skupin), je mogoče potolažiti (ali »nevtalizirati«) tudi z »realistično« (oz. cinično) ugotovitvijo, da je »pač takšno življenje«: vselej in povsod so (bili) in bodo srečni in nesrečni, lepi in grdi, zdravi in bolni, živi in mrtvi, močni in šibki, veseli in žalostni, pametni in neumni, vplivni in nevpilivni, podrejeni in nadrejeni, večvredni in manjvredni, napadalci in napadeni, vladajoči in vladani, izkoriščevalci in izkoriščani, zatiralci in zatirani, gospodarji in hlapci...

Prav posebne podtone pa prejme beseda »žrtev« v navezavi na kaznivo dejanje (oz. »zločin«) kot vir viktimizacije. Tedaj ji namreč pristopi ob bok konstrukt (ali etiketa) »kriminalec« (in njegove približne sopomenke, kot so »zločinec«, »hudodelec« ali »delinkvent«),<sup>25</sup> ki je na ravni evociranih emocij<sup>26</sup> tako rekoč njena vrednostna »antiteza«. To velja še zlasti za položaje, v katerih »publika« dojema žrtve in (»njene«) zločinca v dihotomični (»črnobeli«) ali moralno ostro polarizirani perspektivi, tj. kot utelešenji (na eni strani) »abelovsko« dobrega/nedolžnega in (na drugi strani) »kajnovsko« zlega/krivega. Tovrstnih apercpcij – in njihovih subjektivnih ideoloških privlačnosti – psihološko ni težko pojasniti, dasi ravno so teoretsko pogosto skrajno problematične, kopico težav pa utegnejo povzročiti tudi na povsem praktični ravni. Zato ne preseneča, da nekateri avtorji (najpogosteje gre za »abolicionistične« kriminologe in viktimologe) zavračajo uporabo oznake »žrtev« in se zavzemajo za drugačna/nova poimenovanja, kot so npr. »oškodovanec«, »stranka v sporu« ali »udeleženec v konfliktu«. Razloga za njihovo nezadovoljstvo sta vsaj dva. Prvič, alternativna oznaka je manj ču-

<sup>22</sup> Nils Christie meni, da najlažje pridobi javni status žrtve tista oseba, ki se najbolj približa potezam »idealne žrtve«. Idealno žrtev označujejo naslednje lastnosti: (a) oseba je šibka ali neobogljena (npr. bolna, stara ali zelo mlada); (b) oseba v trenutku viktimizacije počne nekaj, kar je spoštljivo ali moralno-politično neoporečno; (c) oseba je viktimizirana na kraju in v času, ki sta po vseh merilih spodobna (npr. podnevi na ulici); (č) viktimizator je močnejši od žrtve in karakterno »slab«; (d) žrtev in storilec se ne poznata (med njima ni nikakršnega trajnejšega osebnega razmerja). Jasno je, idealne potencialne žrtve (npr. betežne starke) ne spadajo v kategorijo oseb, ki so v največji nevarnosti, da bodo viktimizirane (mlad moški, ki zvečer hodi po »kafičih«, je pogostejše žrtev kakor upokojena ženska, ki večere preživlja doma pred televizorjem). Med dejanskimi žrtvami je praviloma bolj malo idealnih. Vseeno pa se neredko prav potencialne »idealne« žrtve bolj bojijo (zlasti nasilne) viktimizacije kakor potencialne in dejanske »neidealne« žrtve.

<sup>23</sup> Takih primerov je kajpada ničkoliko. Pomislimo na spor med Izraelci in Palestinci (oz. na številne druge konflikte med etnično, rasno ali politično manjšino in vladajočo večino).

<sup>24</sup> Seveda se v tovrstnih situacijah neredko zgodi, da se vlogi sčasoma spremenita: prvotna žrtev postane viktimizator. Vendar pa dejstvene transformacije ne implicirajo sinhronega predrugačenja simbolnega statusa. Ko neka entiteta prejme etiketo *good guy* (oz. »žrtev«), je precej verjetno, da jo bo obdržala navzlic spremenjenim okoliščinam in celo ne glede na lastne poznejše aktivnosti.

<sup>25</sup> Teorija etiketiranja je opozorila na vrsto ironičnih reperkusij, ki jih utegne izzvati pripis etikete »kriminalec« (v povezavi s formalno, kazenskoopravno sankcijo). Ob tem pa je treba dodati, da lahko podobne (nenameravane) učinke povzroči tudi pripis etikete »žrtev«.

<sup>26</sup> Strogo vzeto je koristno razlikovati emocije, ki jih sproži kaznivo dejanje, od emocij, ki so usmerjene zoper storilca (čeprav je res, da v praksi največkrat prihaja do fuzij, tako da se npr. moralno ogorčenje – ali pa jeza, zgroženost, škandaliziranost ali maščevalnost – zaradi zločina prenese v celoti na storilca, tj. odgovornega akterja). Še več, upoštevati velja, da so sorazmerno redka tista kazniva dejanja, ki imajo za posledico zares intenzivna reaktivna čustva, v katerih vidi durkheimovska sociologija osrednje družbenopsihološko »gorivo«, ki poganja kaznovno prakso (oz. funkcioniranje kazenskoopravnega sistema).



stveno nabita, bolj »nevtralna« in v večji meri namiguje na »umetno« ali »arbitrarno« razliko med kazenskopravno in civilnopravno viktimizacijo (oz. škodo).<sup>27</sup> Drugič, rigorozno artikulirana distinkcija med žrtvami in storilci (viktimizatorji) zlahka zapelje v zmotno prepričanje, da omenjeni »kategoriji« označujeta dve scela različni skupini ljudi. To pa pogosto<sup>28</sup> ne drži: (1) oseba, ki je bila viktimizirana (enkrat ali večkrat) se lahko naknadno »spremeni« v viktimizatorja (otrok, ki je bil objekt starševskega nasilja, je npr. često nasilen do lastnih potomcev in drugih družinskih članov, posebej do žene); (2) oseba, ki je storila kaznivo dejanje (in je bila zaradi tega tudi obsojena/kaznovana), lahko pozneje sama postane žrtev take ali drugačne viktimizacije (ali pa jo že samo dejstvo, da je bila kazenskopravno sankcionirana, retroaktivno spremeni v »heroja«, »preroka« ali »mučenika«).

<sup>27</sup> Vprašanje, v čem je »bistvo« ali »ontološka realnost« zločina (ali kriminalitete) – oz. kako objektivno opredeliti kriminalno dejanje –, vseskozi muči »znanstveno« kriminologijo. Dilema, s katero se nujno sooči sleherni kriminolog, je skrajno zamotana in nedvomno pomembna, saj neposredno zadeva njegov »predmet«. Nekateri kriminologi so prepričani, da obstajajo »naravni« (Garofalo) ali »univerzalni« (Wilson in Herrnstein) zločini, tj. dejanja, ki so (dojeta kot) kazniva v vseh družbah in zgodovinskih obdobjih. Drugi pa na podlagi zgodovinskih, antropoloških in socioloških argumentov dokazujejo (prim Fattah 1993, s. 226-228), da je »zločin« relativna socialna (in v precejšnji meri politično, ideološko in ekonomsko determinirana) konstrukcija in da potemtakem ne tvori nekakšne edinstvene ali kvalitativno specifične vedenjske kategorije: (a) obstajajo skrajno škodljivi pojavi, ki niso uradno definirani kot »zločini« (ali »kazniva dejanja«); (b) dejanja, ki jih danes štejemo za hude zločine (npr. detomor, umor ostarele, bolne ali nebolne osebe, fizično nasilje ali incest), so (bila) v določenih okoliščinah funkcionalna, tolerirana, dopustna ali celo zaželeni (+ zapovedana); (c) današnja *mala in se* so zgolj nekdanja *mala prohibita* oz. *mala antiqua*; (č) opredelitve »kriminalnosti« neke dejavnosti so pogojene s subjektivno oceno o njeni moralni (in socialni) škodljivosti, pa tudi z željo po njenem nadzorovanju (oz. zatiranju) s kazenskopravnimi metodami (prim. Bottomley, s. 32-38); (d) ločnica med »legitimnimi« (oz. moralno, pravno ali politično sprejemljivimi ali upravičljivimi) in »nelegitimnimi« načini pridobivanja bogastva je skrajno težko določljiva in precej samovoljna.

<sup>28</sup> Med populacijama žrtev in storilcev – sodeč po empiričnih raziskavah – ni opaziti zgolj precejšnjega prekrivanja (namreč v tem smislu, da so številni storilci – bili ali pa še bodo – tudi sami žrtev: viktimizacije neredko povečajo nagnjenje k izvrševanju kaznivih dejanj in ponudijo kopico udobnih racionalizacij za tovrstno ravnanje), marveč tudi omembe vredno homogenost, tj. podobnost v mnogih značilnostih. To pomeni, da v tej zvezi nimamo opraviti z dvema strogo ločenima (ali izključujočima se) kategorijama ljudi (čeprav vse žrtev sveda nimajo skupnih atributov s svojimi viktimizatorji). Mladi, na primer, store veliko kaznivih dejanj, vendar pa so tudi sami najpogostejše viktimizirani. Stari, po drugi strani, store najmanj kaznivih dejanj, a so tudi sami najredkeje viktimizirani. Moški so v povprečju bolj kriminalni, a tudi bolj viktimizirani. Poročeni store manj kaznivih dejanj, in so – v primerjavi s samskimi ali ločenimi – tudi manj viktimizirani (obratno pa velja za brezposelne in pripadnike marginalnih skupin). Razlog tovrstne homogenosti je največkrat socialna in geografska bližina žrtev in storilcev.

## Primerjava med viktimologijo in kriminologijo: pomenljive podobnosti

Viktimologija se je razvila (in izvila) iz kriminologije. Sprva je bila specifično viktimološka tematika obravnavana v kriminološki optiki, sčasoma (v bistvu že precej kmalu) pa se je viktimologija osamosvojila in transformirala v samostojno znanstveno disciplino. Vseeno pa si kriminologija in viktimologija še vedno ostajata zelo blizu. To je mogoče zlahka opaziti že ob bežnem pregledu problematike, ki je doslej zaposlovala kriminologe in viktimologe. Naj v tej zvezi navržemo le nekaj najbolj v oči bijočih zgledov: (a) kriminološkemu vprašanju, v čem se »kriminalci« razlikujejo od »nekriminalcev«,<sup>29</sup> ustreza viktimološko vprašanje, v čem se žrtev (zlasti žrtev kaznivih dejanj) razlikujejo od nežrtev; (b) kriminološkemu vprašanju, zakaj nekateri (tj. razmeroma majhno število prestopnikov) store neprimerno več kaznivih dejanj kakor drugi (lojalna, »moralna« ali komformna večina), ustreza viktimološko vprašanje, zakaj so nekatere žrtev (v bistvu precej tanka manjšina) neprimerno večkrat viktimizirane kakor druge (namreč tako imenovane »enkratne« ali »priložnostne« žrtev), pri čemer je kajpak nujno razložiti, v čem je posebnost »recidivističnih« ali »kroničnih« žrtev (razlog se utegne skrivati v njihovem vedenju, razmišljanju, stališčih, telesnih značilnostih, življenjskem stilu, spolu, etnični pripadnosti, starosti, prebivališču ali položaju v družbeni strukturi); (č) kriminološkemu vprašanju, kako določiti (oz. ovrednotiti) odgovornost storilca, ustreza viktimološko vprašanje, kako določiti (so)odgovornost žrtev; (d) kriminološkemu vprašanju, kako klasificirati storilce (in kazniva dejanja), ustreza viktimološko vprašanje, kako klasificirati žrtev<sup>30</sup> (in vikti-

<sup>29</sup> Temeljna pozitivistična podmena, da so kriminalci bistveno drugačni od nekriminalcev je v optiki današnje kriminologije precej sporna. Vodi namreč v pretirano »poboleznjenje« kriminalnega vedenja in njegovih protagonistov, tj. v iskanje (in najdenje!) domnevno abnormalne (oz. atipične) osebnosti, deviantnega značaja, psihopatoloških značilnosti in iracionalnih miselnih vzorcev. Dejansko pa so storilci zvečine normalni posamezniki, ki jih motivirajo docela normalna »gibala«, npr. želja po ugodju, dobičku, statusu, denarju, pustolovščini, vznemirljivosti, tveganju, zabavi ali moči. Poleg tega velja upoštevati, da je v določenih okoliščinah (oz. pod določenimi »pritiski« ali »prisilami«) tako rekoč vsakdo zmožen storiti dejanje, ki je ekstremno nepošteno, kruto, nasilno ali pohotno (prim. Fattah 1993, s. 229-230). Še več, sodeč po študijah, ki temeljijo na samoprijavah (*self-report studies*), večina ljudi kdaj v svojem življenju (pogosto v adolescenci) stori kako dejanje, ki ga je mogoče označiti za »kaznivo«. Vse to kajpada ne pomeni, da ne obstajajo posamezniki s »potezami«, kakršne so npr. agresivnost, egoizem, nepoštenost ali nasilnost. Vendar pa tovrstni osebnostni atributi, ki jih često povezujejo s kriminalnim vedenjem, praviloma niso permanentne, absolutne ali omniprezentne lastnosti (namreč scela neodvisne od situacijskih, okoljskih, kontekstualnih, interakcijskih in dinamičnih dejavnikov), s katerimi bi bilo mogoče vselej in povsod (brez nadležnih »preostankov«) pojasniti posamezna kazniva dejanja.

<sup>30</sup> Teoretsko zelo priročna tipologija žrtev obsega štiri kategorije: (a) kulturne tipe žrtev (npr. idealne, legitimne in prikladne žrtev); (b)



mizacije<sup>31</sup>); (d) zgodnji – zdaj kajpada že scela preseženi (oz. ovrženi) – kriminološki (pozitivistični) teoriji o »rojenem kriminalcu« (lombrozijanskem »kriminalnem človeku« kot posebni, tj. atavistični antropološki entiteti) ustreza zgodnja – in zdaj tudi že presežena – viktimološka (pozitivistična) teorija o »rojeni žrtvi«;<sup>32</sup> (e) kriminološkemu vprašanju, kako preprečevati kriminaliteto (npr. s strukturnimi reformami, situacijskimi ukrepi, zastraševanjem potencialnih in aktualnih storilcev, vplivanjem na moralna stališča, rehabilitacijo, prevzgojo, nevtralizacijo/onemogočanjem ali eliminacijo), ustreza viktimološko vprašanje, kako preprečevati viktimizacije (oz. zmanjševati njene posledice ali »impakte«); (f) kriminološkemu vprašanju, kako pomagati storilcu, ustreza viktimološko vpra-

strukturne tipe žrtev (npr. žrtve z majhno »količino« – politične, ekonomske ali kulturne – moči, telesno ali duševno slabotne žrtve, nebojlene žrtve, revne žrtve, raso, etnično ali religiozno »drugačne« žrtve, odklonske žrtve in profesionalno rizične žrtve); (c) vedenjske tipe žrtev (npr. žrtve, ki so malomarne ali neprevidne, žrtve, ki olajšajo izvedbo viktimizacije, žrtve, ki s svojim vedenjem spodbudijo lastno viktimizacijo, žrtve, ki izzivajo storilca, in žrtve, ki soglašajo z lastno viktimiziranostjo); (č) kriminološke tipe žrtve (npr. enkratne, priložnostne, recidivistične in kronične žrtve). Zanimivo klasifikacijo ponuja tudi Gassin (s. 465–466) ki razloči štiri vrste žrtev, in sicer: (1) nediferencirane žrtve (katerih viktimizacija je plod naključja ali »smole« oz. »slabe sreče«); (2) latentne žrtve (s permanentno in nezavedno dispozicijo za igranje »vloge« žrtve, npr. zaradi mazohističnih ali samokaznovanih teženj); (3) specifične žrtve (katerih viktimizacija izhaja iz posebnih odnosov z viktimizatorji); (4) kriminalne žrtve, tj. osebe, ki v odvisnosti od okoliščin nastopajo bodisi kot žrtve bodisi kot storilci.

<sup>31</sup> Viktimološke razvrstitve inkriminiranih viktimizacij počivajo na podmeni, da se žrtev ne nahaja vedno na enakem položaju v konkretni »strukturi« kaznivega dejanja. Gassin (s. 465) ločuje v tem oziru štiri vrste kaznivih dejanj: (1) kazniva dejanja zoper realne žrtve; (2) kazniva dejanja zoper »fiktivne« žrtve (npr. javni red, javno zdravje ali prevladujočo moralo); (3) kazniva dejanja zoper potencialne žrtve (npr. vožnja avtomobila v alkoholiziranem stanju); (4) kazniva dejanja brez žrtev.

<sup>32</sup> Domnevo o obstoju »rojene žrtve« zasledimo že v članku *Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim*, ki ga je daljnega 1941. leta priobčil von Hentig. Pisec je bil prepričan, da nekatere osebe težijo k samouničenju in samopoškodovanju, vendar pa te »dispozicije« ne udeležajo vedno z lastnimi storitvami ali opustitvami, ampak se (tako ali drugače) zatekajo po »pomoč« k popustljivim ali voljnim storilcem. Ellenberg je 1955. leta v sestavku *Psychological Relationships Between Criminal and Victim* zagovarjal tezo, da kaže za »rojeno žrtve« šteti osebo, ki privlači (oz. napeljuje, vabi ali izziva) storilce s permanentno (in zvečine nezavedno) predispozicijo za igranje »vloge« žrtve. Kakorkoli že, v sodobni viktimologiji je deterministični (pravzaprav že naravnost fatalistični) pojem »rojena žrtve« ovržen in nadomeščen z bolj probabilističnimi koncepti, kakršna je npr. »ranljivost« (oz. »nagnjenje k viktimiziranosti«). Izrazu »rojena žrtve« sta še najbližji oznaki »kronična žrtve« (katere življenje je zaznamovano z eno samo nepretrgano serijo viktimizacij) ali »karierna« žrtve (termin »recidivistična žrtve« je običajno prihranjen za osebo, ki je podvržena pogostim viktimizacijam v relativno kratkem obdobju).

šanje, kako pomagati žrtvi; (g) kriminološkim prizadevanjem, kako najti »skrite« kršilce (oz. tako imenovano »temno polje« kriminalitete), ustrezajo viktimološka prizadevanja, kako najti »skrite« žrtve;<sup>33</sup> (h) kriminološkemu vprašanju, kateri dejavniki (npr. telesne in psihične lastnosti ali vedenjski vzorci) povečajo verjetnost, da nekdo stori kaznivo dejanje (oz. njegovo »kriminalno dispozicijo«), ustreza viktimološko vprašanje, kateri dejavniki povečajo verjetnost, da je nekdo žrtev kaznivega dejanja;<sup>34</sup> (i) kriminološkim teorijam, ki pojasnju-

<sup>33</sup> Izraz »skrita žrtve« ima pravzaprav dva pomenska odtenka. Po eni strani gre za osebe, ki so viktimizirane na javno nevidnih prizoriščih, npr. v družinskem domu ali v »zaprtih« oz. »totalnih« institucijah (kakršne so zapor, psihiatrična bolnišnica ali vojašnica), se pravi v kontekstih, ki praviloma implicirajo posameznikovo odvisnost ali podrejenost. Po drugi – in dosti bolj paradoksn – strani pa imamo opraviti z osebami, ki v bistvu sploh ne vedo, da so »žrtve« (oz. se ne dojemajo kot take). V tem primeru je vloga viktimologije nekoliko nenavadna: »objektivno« viktimizirane posameznike mora najprej osvestiti, tj. pripraviti jih do tega, da bodo uvideli svojo viktimiziranost.

<sup>34</sup> Izpostavljenost (*exposure*) zelo rizičnim situacijam (oz. motiviranim storilcem) je pogosto povezana s posameznikovim življenjskim slogom, ki ga Hindelang, Gottfredson in Garofalo (s. 241) opredelijo kot rutinske vsakdanje dejavnosti (kot so npr. šolanje, heteronomno ali poklicno delo, gospodinjstvo ali preživljanje prostega časa). Teorija »življenjskega stila«, ki pojasnjuje predvsem – v prostoru in času neenako porazdeljene – osebne viktimizacije, ima številne podobnosti s kriminološko teorijo »rutinskih dejavnosti« (Cohen in Felson). Njeni zagovorniki poudarjajo, da je viktimizacijski dogodek odvisen od izpolnitve vrste pogojev: (a) storilec in žrtev se srečata v času in prostoru; (b) storilec oceni žrtev kot primerno tarčo (ali objekt viktimizacije); (c) storilec je zmožen in pripravljen (»motiviran«) uporabiti protipravna sredstva (npr. silo ali prevaro) za realizacijo zaželenega cilja; (č) neposredne okoliščine (»predkriminalna situacija«) so take, da favorizirajo inkriminirano ravnanje (»tarča« je npr. slabo zaščitena, zlahka dosegljiva ali skrajno privlačna). Hindelang in sodelavci (s. 250–266) pojasnjujejo osebno viktimizacijo (*personal victimization*) z naslednjimi propozicijami: (1) verjetnost, da je posameznik viktimiziran, je neposredno povezana z obsegom časa, ki ga preživi na javnih mestih (zlasti ponoči); (2) verjetnost zadrževanja na javnih mestih (zlasti ponoči) se spreminja v odvisnosti od posameznikovega življenjskega sloga; (3) med posamezniki, ki imajo podobne življenjske stile, je relativno več socialnih stikov in medosebnih interakcij; (4) verjetnost, da bo posameznik viktimiziran, je odvisna od obsega (»količine«) njegovih sociodemografskih značilnosti, ki so značilne tudi za motivirane storilce; (5) delež časa, ki ga posameznik preživi z osebami zunaj družinskega kroga, je odvisen od njegovega življenjskega sloga; (6) verjetnost osebne viktimizacije (npr. tatvine) se povečuje v odvisnosti od časa, ki ga posameznik preživlja z osebami zunaj družinskega kroga; (7) življenjski slog je povezan s posameznikovo zmožnostjo, da se izolira pred potencialnimi storilci; (8) življenjski slog je povezan z mero, v kateri je posameznik dojet kot prikladna, zaželena in premagljiva »tarča« osebne viktimizacije (kritično reflektirajo teorije življenjskega sloga najdemo v Walklate, s. 8–13). Teorija življenjskega sloga (in tudi teorija rutinskih dejavnosti), ki torej pojasnjuje verjetnost osebne viktimizacije z dvema »posredujočima« spremenljivkama (namreč z druženjem z zelo rizičnimi

jejo stopnje kriminalitete (oz. njeno porazdelitev v družbeni strukturi), ustrezajo viktimološke teorije, ki pojasnjujejo stopnje viktimiziranosti (oz. njeno porazdelitev v družbeni strukturi).

Ob tem pa velja upoštevati, da viktimologija – podobno kakor kriminologija – ni notranje homogeno (tj. »paradigmat-sko« poenoteno) raziskovalno polje. Še več, med viktimologi ni enotnega mnenja o tem, kako razvrstiti različne viktimološke »pristope«, »tendence« ali »smeri«. Možnih »opcij« v tej zvezi gotovo ni malo. Tako bi, recimo, lahko razlikovali: (1) »znanstveno« (oz. »akademsko«) in »humanistično« (oz. »aktivistično«) viktimologijo; (2) »konservativno«, »liberalno« in »radikalno« viktimologijo;<sup>35</sup> (3) »pozitivistično«, »kritično«<sup>37</sup> in »radikalno« viktimologijo.

osebami in izpostavljenostjo zelo rizičnim situacijam v času in prostoru, ima vrsto podobnosti z teorijo priložnosti (Cohen, Kluegel in Land), ki povezuje verjetnost kriminalne (*predatory*) viktimizacije z dejavniki, kot so: (a) izpostavljenost (bolj je posameznik navzoč v rizičnih situacijah, večja je verjetnost, da bo viktimiziran); (b) varovanje (bolj je zavarovana potencialna »tarča«, manjša je verjetnost viktimizacije); (c) bližina (bližje – npr. v geografskem ali socialnem oziru – je tarča potencialnim storilcem, večja je verjetnost viktimizacije); (č) privlačnost (bolj je tarča privlačna, večja je verjetnost viktimizacije, še posebej pri kaznivih dejanjih, ki so »instrumentalna«); (d) značilnosti kaznivega dejanja (bolj ko je kaznivo dejanje – glede na storilčevo motivacijo – instrumentalno, večji je učinek izpostavljenosti, varovanja in bližine na verjetnost viktimizacije). Širšo analizo tovrstnih makroviktimoloških razlag neenake distribucije tveganj kriminalne viktimizacije najdemo v Fattah 1991:319-341.

<sup>35</sup> To razvrstitev najdemo npr. v Karmen (s. 2-12). »Konservativno« viktimologijo označujejo: (a) ukvarjanje z žrtvami »konvencionalne« kriminalitete (*street crime*); (b) pripisovanje »polne« odgovornosti storilcem kaznivih dejanj; (c) spodbujanje samopomoči in samokrevanja (*self-reliance*); (č) zagovarjanje modela retributivne pravičnosti (oz. »zaslužene« kazni, ki poteši težnjo prizadetih oseb po maščevanju nad viktimizatorji). Posebnost »liberalne« viktimologije je v tem, da se ukvarja tudi z žrtvami »beloovratiške« kriminalitete (*crimes of the suites in corporate crime*), precejšnje težo daje različnim oblikam pomoči žrtvam (s ciljem »to make the victim whole again«) in šteje restitucijo (vključno s pomiritvijo med strankama v sporu) kot ustrezno kazenskopravno sankcijo. »Radikalna« kriminologija pa vključuje v predmet svojega zanimanja malone vse oblike človeškega trpljenja (npr. institucionalne ali sistemske kršitve političnih, ekonomskih, socialnih in kulturnih človekovih pravic in škodljive – dasi ne nujno inkriminirane ali uradno preganjane – škodljive dejavnosti nocilcev družbene moči), hkrati pa nima zaupanja v kazenskopravni sistem (kot institucijo, ki bi lahko zadovoljila potrebe in pričakovanja žrtev), saj ga ocenjuje kot problematično institucijo, ki je ravno tako kakor viktimizacijski dogodek odgovorna za povzročanje (nepotrebnega) trpljenja.

<sup>36</sup> Pridevnik »pozitivistična« ima v viktimologiji (podobno kakor v kriminologiji) zelo različne in spremenljive opredelbe (pa tudi vrednostne konotacije). Zelo splošno bi »pozitivizem« definirali kot pristop, ki ga zanima preučevanje (oz. iskanje) regularnih (»zakonitih«) povezav med pojavi (vse, kar presega empirično preverljive hipoteze, je v tej optiki bodisi metafizično ali religiozno bodisi nesmiselno)

Skratka, čeprav sta kriminologija in viktimologija danes bolj ali manj soglasno priznani kot samostojni znanstveni disciplini, pa to še ne pomeni, da med njima ni nikakršnih interakcij. Nasprotno, viktimološka dognanja so nadvse koristna za kriminologijo, kar pa velja kajpak tudi v nasprotni smeri, zato ni nikakršno presenečenje, da je v zadnjem času opaziti čedalje več plodnih prizadevanj za integriranje viktimoloških in kriminoloških teorij, zlasti »okoljske kriminologije« (Patricia Brantingham in Paul Brantingham), »eksistencialistično-fenomenološkega pristopa« (Katz), »teorije racionalne izbire« (Cornish in Clarke), »teorije rutinskih dejavnosti« (Cohen in Felson) in »teorije priložnosti«<sup>38</sup> (Cohen, Kluegel in Land). Še posebej pomebna so v tej zvezi empirična spoznanja, ki izhajajo iz – mednarodnih, nacionalnih in lokalnih (splošnih ali posebnih) – viktimoloških študij (*victimization survey*),<sup>39</sup> in sicer iz več razlogov: (a) viktimološke študije v kvalitativnem in kvantitativnem oziru dopolnjujejo podobo o kriminaliteti, ki jo je mogoče razbrati iz uradnih (npr. policijskih ali sodnih) statističnih podatkov; (b) viktimološke študije ne preučujejo kaznivih dejanj v optiki (represivnih) državnih organov, ampak temeljijo na zaznavah in ocenah »navadnih« ljudi, zbranih v »vzorec« empiričnih raziskav (kar šteje, so potemtakem predvsem subjektivna doživetja, interpretacije ali spomini konkretnih oseb oz. »žrtev«),<sup>40</sup> (c) viktimološke

<sup>37</sup> Mawby in Walklate (s. 17-21) povezuje »kritičnost« s tistimi smerni, ki se (izhajajoč iz socialne psihologije in simboličnega interakcionizma) ukvarjajo predvsem v vprašanju, kako se »konstruirajo« žrtve v družbeni dejanskosti: kdo ima moč, ki mu omogoča, da je neki prizadeti osebi (ali skupini) pripisana etiketa »žrtev«, in katera merila so upoštevana pri tovrstnih »operacijah«?

<sup>38</sup> Pojem »priložnost« igra osrednjo vlogo v mnogih kriminoloških in viktimoloških teorijah. Zato ne čudi njegova povezovalna »funkcija« med enimi in drugimi pristopi. Spremenljivke, ki tvorijo »priložnosti« v konkretnih situacijah, so namreč pogosto pogojene (pravzaprav determinirane) z individualnim in/ali kolektivnim vedenjem potencialnih žrtev (ki so – če uporabimo izraz iz teorije rutinskih dejavnosti – praviloma tudi »sposobni varuhi« oz. preprečevalci lastne viktimiziranosti). Žrtvino vedenje je v tej optiki opredeljeno kot »okoljski dražljaj«, ki spodbudi storilčevo (normalno ali pretirano) reakcijo. Žrtvino vedenje (storitev ali opustitev) učinkuje bodisi kot »sprožilni« ali »katalizacijski« dejavnik (npr. pri spontanah, impulzivnih ali oportunističnih kaznivih dejanjih) bodisi kot »olajševalni« dejavnik (npr. pri vnaprej premišljenih ali načrtovanih kaznivih dejanjih).

<sup>39</sup> Viktimološke študije so kajpada povezane tudi z številnimi problemi in pomanjkljivostmi, kot so npr. težave pri zagotavljanju reprezentativnosti vzorca, precejšnji stroški (ker je najpogostejše uporabljena metoda za zbiranje podatkov osebni intervju), osredinjenost na zgolj določene viktimizacije in – zavestno in namerno ali pa povsem nehote (npr. zaradi pozabe, »teleskopskega« učinka ali nevednosti) posredovane – napačne informacije s strani anketiranih oseb.

<sup>40</sup> Jan van Dijk opozarja, da je kredibilnost *International Crime Victims Survey* odvisna od vrednotno-normativnega konsenza med anketiranimi posamezniki v različnih državah sveta. Takšna podmena – namreč o obstoju »globaliziranih« skupnih (poenoteni) prepričanj o resnosti posameznih tipov konvencionalnih (nasilnih in premoženskih) kaznivih dejanj, kar implicira aplikacijo podobnih ocenjeval-

študije priskrbijo podatke, na podlagi katerih je mogoče ustrezneje ugotoviti, kako je kriminaliteta (in verjetnost viktimiziranosti) porazdeljena v času in prostoru (oz. med posameznimi družbenimi skupinami),<sup>41</sup> kakšne so njene posledice (namreč »poviktimizacijski« učinki, kot jih doživijo žrtve) in subjektivne reakcije nanje; (č) viktimološke študije omogočajo bolj celovito oceno učinkovitosti/uspešnosti delovanja posameznih institucij znotraj kazenskopravnega sistema (npr. policije) in – kar je še posebej pomembno – odgovor na vprašanje, kakšno je zadovoljstvo oškodovanih oseb z njihovim

nih standardov in bazičnih konceptov (npr. »ropa«, »vloma« ali »posilstva«) – je v aktualni pomoderni filozofski klimi rahlo problematična. Vendar pa pisec poudarja, da viktimološke študije napotujejo k drugačnemu sklepu. Po njegovem mnenju priljubljeni kliše, da ljudje v različnih kulturah pripisujejo različni pomen svojim viktimizacijam (tj. inkriminiranim vedenjskim prvinam) s kanvencionalnimi kaznivimi dejanji (zaradi česar naj bi bile komparativne študije nujno zavajajoče), preprosto ne drži: rezultati anket so namreč pokazali, da ljudje v različnih svetovnih regijah zelo podobno rangirajo kazniva dejanja po njihovi »teži« (oz. »resnosti« ali »impaktu« na žrtve).

<sup>41</sup> Distribucijo tveganj viktimizacije med različnimi družbenimi skupinami dokaj uspešno pojasnjuje teorija življenjskega sloga (oz. teorija diferencirane izpostavljenosti). V tej perspektivi je tveganje pogojeno z mero, v kateri je posameznik privlačen kot »tarča« (*target*), in glede na to, kako blizu je potencialnim storilcem. Jan van Dijk poudarja, da so viktimološke študije izpostavile naslednje najpomembnejše dejavnike tveganja (v zahodnih državah): starost (verjetnost viktimizacije se univerzalno zmanjšuje vzporedno s starostjo potencialne žrtve), dohodek, življenjski slog (npr. preživljanje prostega časa na javnih mestih v večernih urah), spol, dostop do strelnega orožja in urbaniziranost kraja prebivanja. Analize podatkov iz *International Crime Victims Survey* so pokazale, da je obseg »konvencionalnih« (kontaktnih in premoženskih) kaznivih dejanj največji v okoljih, kjer je ekonomska deprivacija (oz. nezadostne možnosti za pridobivanje zadovoljujočega dohodka po zakoniti poti) zelo razširjen pojav. To dognanje postavlja pod vprašaj tako imenovano »teorijo modernizacije«, v optiki katere naj bi bilo v manj razvitih državah manj premoženskih kaznivih dejanj (dejansko pa tovrstne kriminalitete ni manj, ampak je nižja le stopnja policijsko registriranih kaznivih dejanj, kar je mogoče pripisati majšemu prijavljanju tovrstnih viktimizacij s strani žrtev). Zanimivo je, da sta ekonomski pritisk (zlasti razlike v dohodkih) in deprivacija »resursov« povezana tudi z nasiljem zoper ženske: kot da bi bili ekonomsko prikrajšani/ogroženi moški nagnjeni k temu, da svoje strukturno pogojene strese (in frustracije) sproščajo z napadi na ženske v domačem okolju (upoštevati pa velja, da je nasilje zoper ženske obratnosorazmerno z njihovim socialnim statusom: kjer so ženske bolj emancipirane, so – če odmislimo nekaj izjem – tudi manj viktimizirane). Po drugi strani pa je vendarle treba upoštevati, da (anti)kriminogeni vpliv bogastva (ali »razvitosti«) ni enoznačen, saj je njegova vloga ambivalentna: deluje namreč zaviralno (preprečevalno) in spodbujevalno, tj. kot neke vrste »katalizator« (kjer je v obtoku več slabo zavarovanih potrošniških dobrin, npr. avtomobilov ali koles, je tudi več priložnosti in še posebej skušnjav). Prav ta dvojna funkcija splošne gnotne blaginje pojasnjuje, da so tveganja kriminalne viktimizacije visoka v vseh velikih svetovnih mestih (ne glede na razlike v bogastvu ali revščini).

delom (oz. »storitvami«); (d) viktimološke študije dajejo jasnejši uvid v razloge, zaradi katerih žrtve (ne) prijavljajo kazniva dejanja; (e) viktimološke študije skušajo izmeriti strah ljudi pred kriminaliteto (subjektivne zaznave objektivnih tveganj); (f) izsledke viktimoloških študij s standardizirano raziskovalno metodologijo (npr. *International Crime Victims Survey*) je mogoče uporabiti za komparativne raziskave; (g) rezultate viktimoloških analiz v zvezi z korelati viktimizacije na makro in mikro ravni je mogoče s pridom uporabiti pri načrtovanju in izvajanju »k žrtvi usmerjene« (primarne in sekundarne) preprečevalne politike.

Ena izmed omembe vrednih zaslug (predvsem empirične ali »pozitivistične«) viktimologije je vsekakor spoznanje, da kriminalna viktimizacija ni naključen pojav. Tveganja in stopnje viktimizacij so odvisne od vrste dejavnikov tveganja, kakršni so npr.: (1) prostorska in/ali časovna lociranost (oz. izpostavljenost nevarnim situacijam ali okoljem), sociodemografske značilnosti (npr. starost, spol, zakonski stan, poklic, socialni status in ekonomski položaj), privlačnost (ki je kajpak zelo relativna in subjektivna lastnost), vidnost, dosegljivost, dostopnost, bližina, psihično stanje, zavarovanost in obnašanje potencialnih »tarč«; (2) količina motiviranih viktimizatorjev v danem času in prostoru; (3) druženje (npr. osebni, socialni ali poklicni stiki) s potencialnimi in dejanskimi storilci; (4) samovarovalno ali samoobrambno vedenje potencialnih žrtev (npr. zavestno izogibanje rizičnim situacijam, aktivnostim, krajem ali osebam, urjenje v borilnih veščinah in krepitev varovalnega sistema potrošniških dobrin, tj. *target hardening*); (5) strukturno ali kulturno pogojena dovzetnost (*proneness*) za viktimizacijo (npr. zaradi marginalnega položaja v družbi, kulturne stigmatizacije socialnih manjšin, politične nemoči in izpostavljenosti drugim tegobam in problemom – kot so npr. zdravstvene težave, brezposelnost, stanovanjska stiska, revščina, relativne deprivacije, bivanje v dezorganizirani soseski, življenje v ekološko oporečnem okolju, nizka izobrazba ali majhna količina kulturnega in socialnega »kapitala«).

### Kratek prikaz razvoja viktimologije

Natančen datum in kraj rojstva viktimologije (pravzaprav katerekoli družbene vede, tudi kriminologije) je težko določiti. Čeprav ima viktimologija – podobno kot kriminologija – svoje »pionirje« in »ustanovne očete«, <sup>42</sup> bi bilo morda še

<sup>42</sup> V večini učbeniških tekstov sta kot pionirja viktimologije največkrat navedena nemški kriminolog von Hentig in romunski (pozneje izraelski) kazenskopravni strokovnjak Mendelson. Prvi je 1941. leta priobčil članek z naslovom »Opazke o interakciji med storilcem in žrtvijo«, pozneje (1948. leta) pa je objavil še kriminološki učbenik, v katerem je namenil posebno poglavje žrtvam (klasificiral jih je glede na naravo njihovega prispevka h kaznivemu dejanju). Mendel-

najbolj ustrezno locirati obdobje njenega »porajanja« v trideseta leta prejšnjega stoletja (ob tem pa vendarle ne bi smeli pozabiti, da so bili številne – v današnji optiki specifično viktimološke – tematike vseskozi obravnavane že znotraj kriminologije). Tedaj je namreč zaznati povečano zanimanje za vlogo žrtve v »predkriminalni« situaciji storilčevega »prehoda k dejanju« (*passage à l'acte*). Ta premik se je zgodil v okviru tako imenovanih »dinamičnih« ali »interakcijskih« teorij<sup>43</sup> o kaznivem ali kriminalnem dejanju. Opraviti imamo z razlagami, ki si prizadevajo osvetliti storilčevo ravnanje v »sinhroni« optiki, tj. neodvisno od njegove preteklosti. Tovrstne teorije je mogoče – resda zares v grobem – razvrstiti v dve skupini, in sicer v odvisnosti od tega, kateri spremenljivki pripisujejo odločilno (vzročno) vlogo v procesu prehoda k dejanju: storilcu (oz. njegovi osebnosti)<sup>44</sup> ali »predkriminal-

sonu pa gre zasluga, da je skoval izraz »viktimologija«, in sicer v prispevku, ki ga je predstavil 1947. leta na kongresu v Bukarešti. Za razvoj viktimologije kot posebnega raziskovalnega polja sta nedvomno pomembna še dva »lika«, namreč Schafer (oz. njegovo delo »Žrtev in njen kriminalec: študija o funkcionalni odgovornosti«, ki je izšlo 1968. leta) in Fattah (npr. njegova knjiga iz 1971. leta z naslovom »Žrtev: ali je odgovorna?«).

<sup>43</sup> Vrhunec tovrstne (»kriminološke« ali »prve«) viktimologije je v obdobju med štiridesetimi in šestdesetimi leti prejšnjega stoletja, torej pred zmagoslavnim vzponom teorij o socialnih reakcijah na normativne kršitve (oz. »novih« teorij o odklonskih pojavih).

<sup>44</sup> Te teorije je mogoče razdeliti na dve nadaljnji podskupini glede na to, kako obravnavajo storilca: (a) objektivno (v optiki zunanjega opazovalca, ki ga zanima, kakšna je »kriminalna osebnost«); (b) subjektivno (v optiki delujoče osebe, kar pomeni, da skuša raziskovalec dognati, kako je storilec sam doživel izvedbo svojega dejanja). Kar zadeva »objektivni model«, velja opozoriti na Pinatellovo teorijo, v luči katere sestavljajo »kriminalno osebnost« štiri jedrne poteze: (a) egocentrizem oz. intelektualna, afektivna in socialna težnja po nanašanju vsega na samega sebe (zaradi te lastnosti storilec ni občutljiv za socialno neodobravanje kriminalnega dejanja); (b) labilnost oz. vedenjska nestabilnost (zaradi katere je posameznik manj dovzeten za gorožnje s kazenskoopravnimi sankcijami); (c) agresivnost (ki storilcu omogoči, da premaga materialne ovire na poti do realizacije kaznivega dejanja); (č) čustvena (afektivna) indiferentnost ali odsotnost altruističnih nagnjenj (zaradi katere ga med potekom izvedbe dejanja ne zaustavi sočutje do žrtve). V zvezi s »subjektivnim modelom« pa kaže omeniti teorijo, ki jo je izdelal De Gréff, tj. kriminolog, ki se je med prvimi pričel ukvarjati z vprašanjem, kaj se dogaja v storilčevi »subjektivnosti« med izvajanjem kriminalnega dejanja. Pisec razloži dve kategoriji storilcev: v prvi so tisti, ki jih označuje svojevrstno (in najbrž biološko determinirano) strukturirano stanje čustvene indiferentnosti, v drugi skupini pa so oni, ki storijo kaznivo dejanje na koncu evolutivnega in reakcijskega procesa, v katerem je najpomembnejša vloga »jaza«, ki izbira, se odloča in deluje, pri čemer so v igri različni psihični »mehanizmi«: (1) »jaz« da soglasje h kaznivemu dejanju po skrbnem premisleku (»tehtanju«) prednosti, tveganj in negativnih posledic; (2) »jaz« se omeji na to, da tolerira lastni angažma v kriminalni dejavnosti; (3) »jaz« se zaslepi oz. se prestavi v nekakšno pasivno (trpno) »držo«, kot da bi na čedalje manj zavesten način zlagoma drsel v stanje afektivne inhibiranosti.

ni« situaciji,<sup>45</sup> v kateri pa je – ob številnih zunanjih okoliščinah – često zelo pomembno prav obnašanje žrtve (oz. njene interakcije s storilcem). Izročilo teh zgodnjih situacijskih teorij o kriminalnem vedenju, tj. viktimologije *in statu nascendi*, so nadaljevali prvi (»kazenskoopravni«<sup>46</sup>) viktimologi, predvsem von Hentig, Mendelson, Schafer, Nagel, Fattah, Wolfgang in Amir, ki so se ukvarjali predvsem z vprašanjem, kakšen je žrtvin prispevek k realizaciji kaznivega dejanja in posledično tudi njena kazenskoopravna (so)odgovornost.<sup>47</sup>

Pomembno spremembo v razvoju viktimoloških snovanj je zaznati od sedemdesetih let dalje (približno tedaj se je preučevanje viktimizacij formiralo kot ločena znanstvena disciplina), ko se zgodi zdrs v novo koncepcijo, ki izhaja iz predpostavke, da velja usmeriti pozornost na žrtve ne oziraje se na vir njihove viktimiziranosti (ena izmed pomembnih posledic te preusmeritve je razširitev »predmeta« viktimologije, v katerega niso več vključene samo žrtve kaznivih dejanj<sup>48</sup>). Čeprav je skrb za žrtve vseskozi navzoča v viktimoloških

<sup>45</sup> Kristalno jasno je, da izvedba kriminalnega dejanja ne predpostavlja le motiviranega storilca, ampak tudi »predkriminalno situacijo«, tj. akterjevi osebnosti zunanje (in potemtakem objektivne), vendar nujno subjektivno zaznane/doživete okoliščine, ki predhodijo kaznivemu dejanju (in ga kajpada tudi obkrožajo). V sleherni predkriminalni situaciji velja razlikovati dve ključni dimenziji, in sicer: (a) izhodiščni dogodek (npr. partnerjeva nezvestoba), ki je sprožil bodisi takojšnje bodisi bolj dolgotrajno oblikovanje »kriminalnega projekta« (+ motivacije) v glavi storilca, oz. niz ali zaporedje (pravzaprav kumuliranje) tovrstnih pojavov; (b) okoliščine, ki obdajajo pripravo in izvedbo kaznivega dejanja (npr. bližina orožja ali najdenje nezavarovane dobrine). Izhodiščni dogodek je lahko zelo pomemben, včasih pa utegne biti zanemarljiv ali celo odsoten. To velja tudi za okoliščine, ki so lahko bolj ali manj naklonjene uspešni izvedbi kriminalnega projekta in se včasih storilcu preprosto ponudijo, včasih pa jih mora sam poiskati ali si jih celo ustvariti.

<sup>46</sup> Oznaka »kazenskoopravna viktimologija« se nanaša na raziskovalno polje, katerega meje so opredeljene z veljavnim kazenskim pravom. Ti viktimologi se torej omejujejo na preučevanje inkriminiranih viktimizacij, pri čemer jih zanima predvsem dinamika (+ interakcije) med storilcem in žrtvijo (in sicer pred in med kaznivim dejanjem, pa tudi po njem). Alternativno poimenovanje tovrstne usmeritve je »interaktivna viktimologija«.

<sup>47</sup> Prav od tod izvira tudi večina kritik, naslovljenih na tovrstno viktimološko smeritev: pomisleki namreč v glavnem temeljijo na podmeni, da interakcijska viktimologija spodbuja grajanje žrtve oz. prelaganje krivde/odgovornosti s storilca na oškodovanca.

<sup>48</sup> V tej točki se viktimologija načelno »odcepi« od kriminologije oz. – še natančneje – od kazenskega prava (ob tem pa vendarle ne smemo pozabiti, da je tudi razmerje kriminologije do kazenskega prava dvoumno: ne manjka namreč kriminologov, ki ne pristajajo na to, da bi jim meje raziskovalnega polja vsiljevale izključno veljavne kazenskopravne norme). V tej zvezi velja opozoriti, da je tudi ta »druga« (Gassin) ali »splošna« (van Dijk) viktimologija deležna številnih kritik, ki ji očitajo predvsem to, da podžiga »kulturo pritoževanja« (Hughes), »ideologijo viktimizacije in terapije« in »inflacijo žrtv«.

raziskavah, pa se je šele v zadnjih tridesetih letih (najprej v zahodnem svetu, nato še drugod – kajpak z različno intenzivnostjo in s kopico lokalnih posebnosti) razvilo »gibanje žrtev« (v katerem imajo viktimologi izrazito važno vlogo), tj. najrazličnejše pobude za izboljšanje normativnega in dejanskega položaja žrtev, zlasti žrtev kaznivih dejanj. Tovrstni viktimološki aktivizem je vplival na vrsto teoretskih in praktičnih »inovacij«, ki se kažejo npr. v spremembah materialnega in procesnega kazenskega prava,<sup>49</sup> priznavanju posebnih pravic<sup>50</sup> žrtev kaznivih dejanj in uvajanju različnih (formalnih in neformalnih) oblik pomoči žrtvam. V tem okviru velja posebej izpostaviti (vnovično) povečano zanimanje za tako imenovani »reparativni« (ali »restorativni«)<sup>51</sup> pravičnostni model, uteme-

ljen na normativni podmeni, da je žrtev upravičena<sup>52</sup> prejeti povračilo škode, ki jo je utrpela (zaradi kaznivega dejanja).

Kako – iz današnje perspektive – oceniti uspešnost dosedanjih prizadevanj, da bi zagotovili ustrežnejšo pomoč in pod-

<sup>49</sup> Tovrstne reforme izhajajo iz spoznanja (oz. očitka), da je (bilo) moderno kazensko pravo preveč usmerjeno na storilca. Izvirni »greh« takšne institucionalne/sistemske ureditve naj bi bila javnopravna koncepcija kaznivega dejanja, zamišljenega kot napad na (sprva) suverena ali (pozneje) državo/družbo. V tej optiki ostaja konkretna žrtev v senci, pozabljena, nepriznana, neupoštevana in brez kompenzacije. Zanimiva je le v meri, v kateri je to potrebno za uspešno izpeljavo kazenskega postopka, tj. obsodbo in kaznovanje storilca.

<sup>50</sup> Kar zadeva formalno artikulacijo (»kodifikacijo«) pravic žrtev, je vsekakor nujno opozoriti na nekatere ključne mednarodne akte, in sicer: *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* (gre za deklaracijo Združenih narodov), *Recommendation on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure* (gre za priporočilo Sveta Evrope) in *Victim Rights in the Process of Criminal Justice* (gre za dokument, ki ga je leta 1995 sprejel *European Forum for Victim Services*). Zdi se – vsaj upošteva mnenja uglednih viktimologov –, da šteje mednarodna skupnost naslednje pravice kot bistvene za zavarovanje interesov žrtve (v kazenskem postopku): (a) pravico do spoštovanja in priznavanja na vseh ravneh kazenskega postopka; (b) pravico do informacij in pojasnil o napredovanju kazenske »zadeve«; (c) pravico do dajanja informacij uradnim osebam, ki so pristojne za sprejemanje odločitev, ki se nanašajo na storilca; (č) pravico do pravnega nasveta; (d) pravico do varovanja zasebnosti in fizične varnosti; (e) pravico do restitucije ali kompenzacije. V tej zvezi se zastavlja zamotano vprašanje: kdo je (oz. naj bo) nosilec dolžnosti, ki so nujni korelat pravic žrtev? Je to storilec (ki naj z restitucijo ali »družbeno koristnim delom« odpravi škodo, ki jo je protipravno povzročil), država (ki naj bi bila odgovorna za blaginjo in varnost »svojih« državljanov, iz česar izhaja dolžnost, da kompenzira škodo zaradi kaznivega dejanja in še drugače pomaga žrtvam) ali nemara »skupnost«, tj. v sodobni politični (in kriminološki!) teoriji zelo priljubljena, dasi praviloma skrajno megleno opredeljena »entiteta« (ki danes že marsikje igra važno vlogo pri preprečevanju kriminalitete in nadzorovanju storilcev)?

<sup>51</sup> Opozoriti velja, da je pojem »restorativna pravičnost« razmeroma nov, predvsem pa ohlapno opredeljen. Pogosto opravlja funkcijo »dežnika«, pod katerega so subsumirani izrazi, kot so »restitucija«, »reparacija«, »kompenzacija«, »sprava med storilcem in žrtvijo«, »redress«, »delo v korist skupnosti«, »mediacija« in »odškodnina«. Bistvo restorativnega modela je v tem, da se bolj kakor na kaznivo dejanje (kar je značilnost retributivne paradigme oz. modela »pravičnega« ali »zaslužnega« kaznovanja) ali storilca (kar je značilnost rehabilitativne paradigme, fokusirane na »tretman« v najširšem pomenu) osredotoča na žrtev, tj. na odpravo škode (pa tudi obnovo miru v skupnosti in izboljšanje varnosti v družbi).

<sup>52</sup> Ko steče beseda o »kompenzaciji« škode, nemudoma trčimo ob teoretsko nadvse zamotano vprašanje, ali je ta »reparativni ukrep« mogoče upravičiti kot kazenskopravno sankcijo (seveda pa se odgovoru vselej da elegantno izogniti, če pač izhajamo iz podmene, da je dilema iz strogo pragmatičnega zornega kota v bistvu irelevantna, kolikor bi tovrstna rešitev v praksi dobro funkcionirala in ne bi prizadela prevladujočih moralnih prepričanj). Problem je namreč v tem, kako opredeliti »naravo« (in cilje!) kazenskopravnih sankcij oz. kazenskega prava (kot posebne pravne »veje«) nasploh. Najbrž je dovolj razumno domnevati, da so družbeni učinki kazenskega prava kot specifične »institucije« raznovrstni (in polivalentni), tako da jih ni dopustno reducirati bodisi na instrumentalno bodisi na ekspresivno razsežnost. Vendar pa v sociologiji kazenskega prava ni enotnega mnenja, katera funkcija je (oz. naj bi bila) ključna, čeprav je bolj ali manj nesporno – vsaj na ravni uradno razglašanih namenov –, da naj bi kazenskopravne sankcije odvrčale potencialne in dejanske storilce od inkriminiranih ravnanj (in s tem preprečevale ali zmanjševale »kriminaliteto«, npr. z zastraževanjem, onemogočanjem, rehabilitativnimi metodami ali moralnim vplivanjem. Jasno je tudi, da zasledovanje utilitarnih ciljev poteka v omejujočem in določujočem zgodovinskem kontekstu, ki ga tvorijo »kulture« mentalitete, senziбилnosti in vrednotno-normativne strukture, npr. načelu pravičnosti (ki pa je bilo tradicionalno prilično predvsem retributivnemu modelu, izraženemu v zahtevi po sorazmernosti med »težo« kaznivega dejanja in »resnostjo« sankcije). V zvezi s »kompenzacijo« si torej velja zastaviti vprašanje, kaj naj pričakujemo od tovrstne kazenskopravne sankcije. Ali (naj) deluje odvrčevalno? Ali (naj) prispeva k storilčevi »rehabilitaciji«? Ali (naj) meri predvsem na odpravo škode, ki jo je utrpela konkretna žrtev? Katero škodo naj upoštevamo, gmotno in/ali moralno (oz. psihološko), zgolj neposredno ali tudi časovno bolj odmaknjeno? Je »fizična« žrtev edina prizadeta (»viktimizirana«) zaradi kaznivega dejanja ali pa pripada »status« žrtve tudi družbi, tj. skupnosti vseh državljanov? Je »kompenzacija« upravičena (oz. pragmatično zadostna in primerna) sankcija tudi pri najhujših kaznivih dejanjih in najnevarnejših oblikah kriminalitete? Bi bolj razširjena uporaba te sankcije še bolj zapletla/otežila rutinsko delovanje kazenskopravnega sistema (npr. zaradi morebitnih administrativnih problemov)? Ali kaže vključiti »kompenzacijo« v standardni repertoar kazenskih sankcij primarno iz humanih razlogov (npr. sočutja do žrtve in želje zmanjšati njeno stisko), in sicer na način, ki bi čim manj vplival na »normalno« delovanje kazenskopravne mašinerije, usmerjene predvsem v nadzorovanje kriminalitete? Ali bi vpejlja »kompenzacije« (in podobnih »restavrativnih« sankcij) radikalno predručala »bistvo« kazenskega prava? Ali je »reparativna« pravičnost bolj prikladna za doseganje ekspresivnih ali »simbolnih« (oz. moralnih) ciljev (npr. za zagotavljanje veljavnosti »aksiomatskega« načela recipročnosti, tj. *equitable justice*) kakor v tradiciji še vedno trdno vkoreninjena retributivna pravičnost? Ali ima žrtev pravico do »kompenzacije« kot zasebni državljan (nekakšna »tretja« stranka v sporu, ki se v principu razlikuje od obtoženca in javnega tožilca, zastopnika politične skupnosti) ali nemara kot neke vrste »surogat« vseh državljanov, tj. viktimizirana inkarnacija družbe kot celote (prav tiste »entitete« torej, ki jo že po definiciji reprezentira javni tožilec)?

poro žrtvam kaznivih dejanj? Mnenja strokovnjakov se v tej zvezi precej razhajajo. Fattah,<sup>53</sup> ena izmed nespornih viktimoških avtoritet, odgovarja na zastavljeno vprašanje zelo kritično. Po njegovi presoji so doseženi rezultati precej pičli, mestoma že naravnost ironični (na prvi pogled je celo videti, da smo priče ponovitvi zgodbe o rehabilitaciji storilcev, tokrat kajpada na področju ukvarjanja z žrtvami). Kar zadeva denarno kompenzacijo, ki jo zagotavlja država, Fattah – sklicujoč se na empirične raziskave, opravljene v nekaterih zahodnih družbah – opozarja, da prejme to obliko pomoči zelo malo žrtev, poleg tega so zneski (predvsem zaradi proračunskih omejitev) nizki, postopki so dolgotrajni in polni birokratskih ovir, merila pa so stroga/restriktivna. Programom praktične pomoči (npr. emocionalne podpore) pisec očita, da so v preveteliki meri vezani na policijo ali tožilstvo (oz. na delo slabo usposobljenih prostovoljcev<sup>54</sup>). Ob tem velja poudariti, da Fattah vsekakor podpira tovrstne dejavnosti (ki jih je praviloma še mnogo premalo), moti pa ga, da je prevladujoči viktimoški diskurz pretirano osredotočen na negativne (oz. travmatične) reperkusije viktimizacij (hkrati pa scela zanemarija njihove morebitne pozitivne aspekte<sup>55</sup>), pri čemer neredko

<sup>53</sup> Fattah vsekakor ni edini viktimolog, ki izraža skepsa do programov, katerih namen je bil pomagati žrtvam. Ključna očitka, na katera naletimo pri vrsti kritikov, sta naslednja: (a) razumno bi bilo pričakovati, da bi najprej natančno preučili, katere/kakšne so dejanske potrebe oseb, ki so žrtve kaznivih dejanj (jasno je namreč, da se žrtve – tako kot storilci – razlikujejo, vzporedno s tem pa tudi posledice, ki jih občutijo zaradi kaznivega dejanja), vendar pa ta pogoj v glavnem ni bil izpolnjen; (b) vprašljivo je, čigavim interesom sploh služi »manifestno« zavzemanje za pravice žrtev, zakaj neredko se zdi, da so v igri tudi (bolj ali manj spretno zakrite) koristi »države«, profesionalnih grupacij, represivnih institucij ali partikularnih političnih/ideoloških segmentov (npr. desničarskega oz. avtoritarno-populističnega gibanja za »red in zakonitost«).

<sup>54</sup> Ob tem pa vendarle ne kaže prezreti, da je prostovoljno delo (z žrtvami) slej ko prej neprecenljive vrednosti. To velja še zlasti za današnji čas, ki ga označuje resna kriza »socialne države« (oz. »države blaginje«). Opozoriti velja še na en vsekakor spodbuden in podporn vreden pojav, namreč na različne oblike samopomoči. Skupine za samopomoč (in podporo) že nekaj let uspešno delujejo (v okviru nevladnih organizacij, kot so Centri za pomoč žrtvam kaznivih dejanj, Društvo za nenasilno komunikacijo, Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja, Združenje proti spolnemu zlorabljanju in Ženska svetovalnica) tudi v tukajšnjem prostoru. Njihove dejavnosti so raznovrstne, npr. telefonsko (in individualno) svetovanje, zagovorništvo, spremstvo (v primeru prijave), posredovanje relevantnih informacij in namestitvev v zatočišču. Upoštevati je treba, da profesionalizem (s spremljajočo institucionalizacijo in birokratizacijo) ni brez hib. Eden ključnih problemov je ta, da profesionalizirana in formalizirana ustanova zaživi lastno življenje (s specifično notranjo dinamiko, »pravili igre«, interesi in strategijo dela), kar utegne ustvariti stanje, v katerem zaposleni eksperti bolj potrebujejo kliente (za zadovoljevanje svojih potreb), kakor klienti (s problemom) potrebujejo profesionalce (tj. strokovno usposobljene osebe za reševanje tujih problemov).

<sup>55</sup> V družbeni (in človeški) praksi je praviloma malo pojavov, ki bi imeli zgolj pozitivne (»funkcionalne«) ali izključno negativne (»dis-

teži k »poboleznjenju« (oz. »patologiziranju«) sicer povsem normalnih (»naravnih«) simptomov in reakcij žrtev: poudarjanje specifičnega »impakta« (predstavljenega kot tako rekoč objektivno, neizbežno in tipično posledico določenega kaznivega dejanja, npr. posilstva), utegne postati »samouresničujoča prerokba«, tj. napotek žrtvam, kako naj doživijo takšno ali drugačno viktimizacijo (kolikor pač želijo, da bodo zaznane ali sprejete kot »normalne« viktimizirance).

Še več, nadaljnja implikacija tovrstnega tematiziranja viktimiziranosti je v tem, da zbujata vtis o nepogrešljivosti ekspertne/profesionalne pomoči (npr. terapije, tretmana, svetovanja ali druge podobne intervencije): škodljivi učinki viktimizacije naj bi bili namreč v splošnem predloženi kot do te mere resni, da se žrtev z njimi ne more spoprijeti sama (ali z neformalno pomočjo »laikov« iz njene socialne mreže). Tako se včasih zgodi, da so negativni »stranski« (in scela nepredvideni) odboji – brez dvoma dobronamerne – intervencije hujši<sup>56</sup> od neposrednega učinka kaznivega dejanja kot takega (ali pa upočasnijo naravni potek okrevanja). Problematično je tudi, če »država« (ali posamični politiki) v imenu skrbi za dejanske in potencialne žrtve ustvarja pričakovanja (npr. strožjo kaznovalno politiko), ki jih očitno – oz. vsaj na podlagi zgodovinskih izkušenj in teoretskih dognanj<sup>57</sup> – v praksi ne

funkcionalne«) posledice. To velja pogosto tudi za viktimizacije (kar jedrnatno izraža modrostna maksima »kar ne ubija, krepi«, iz katere lahko žrtev izstopi kot močnejša oseba (ali pa npr. vsaj bolj čuječa, previdna, pozorna oz. manj malomarna, arogantna, naivna, brezbržna ali nespametna).

<sup>56</sup> Fattah navaja v tej zvezi kot zgled spolno zlorabo otroka. V mnogih primerih je po njegovem mnenju žrtev premlada, da bi razumela protipravnost (in nemoralnost) storilčevega ravnanja, pa tudi resnost samega dogodka. Osebe iz neposrednega okolja – npr. starši, sorodniki, učitelji, socialni delavci, terapevti ali osebje kazenskopravnega sistema – so tedaj tiste, ki s svojimi stališči, vprašanji, vedenji in čustvenimi odzivi sporočajo otroku, da se mu je pripetilo nekaj zares strašnega.

<sup>57</sup> Poudariti velja, da je vprašanje, kakšne ugodnosti si lahko žrtve obetajo od kazenskopravnega sistema, po svoji naravi empirično. Pri iskanju odgovora zato ne smemo prezreti naslednjih dejstev: (a) ogromno kaznivih dejanj sploh ni prijavljenih, raziskanih, preganjanih in sankcioniranih, (b) sociokulturni, ekonomski, demografski in politični dejavniki imajo večji vpliv na obseg (in strukturo) kriminalitete kakor kazenskopravne sankcije; (c) kazensko pravo je primerno predvsem za opravljanje simbolnih funkcij. Vseeno pa se nekatere smeri znotraj feministične viktimologije zavzemajo za intenzivnejšo mobilizacijo kazenskega prava za zavarovanje pravic žensk (oz. za strožje kaznovanje posilstev, spolnega nasilja, spolnega nadlegovanja in fizičnega nasilja v družinskem krogu). Scheerer poimenuje tovrstni aktivizem »atipično moralno podjetništvo«, saj ne meri (za razliko od »tipičnega« moralnega podjetništva) v obrambo (oz. revitalizacijo) konvencionalnih (tj. patriarhalnih, paternalističnih ali falocentričnih) vrednot, ampak se zavzema za njihovo preseganje. No, takšna drža (namreč zaupanje v kazenskopravni sistem) ni značilna za vso feministično viktimologijo. Nekatere avtorice so skrajno zadržane do kazenskopravnega sistema (kot zaveznika v boju za žensko emanci-



more izpolniti: tako prihaja le do nepotrebnih frustracij, iz katerih se porajajo reaktivna čustva (npr. jeza, zagrenjenost, resentment, pesimizem ali maščevalnost), ki še otežijo ali pa podaljšajo okrevanje po doživetju viktimizaciji.

Nekateri viktimologi so trdno prepričani, da bi bilo za žrtve najboljše, če bi jim država (zakonodajalec) čim prej priznala kar največ pravic. Toda stvari vendarle niso tako samoumevne: če ne prej, se zatakne pri implementaciji (kar vodi v dobro znani problem razkoraka med retoriko in prakso), in sicer bodisi zaradi »večne« nezadostnosti proračunskih sredstev bodisi zaradi zadržanosti subjektov kazenskopravnega sistema do inkorporacije »tujkov« v svojo tradicionalno poklicno subkulturo. Groenhijzen zato upravičeno svari pred tem, da bi npr. restorativni pravičnostni model<sup>58</sup> predstavili (oz. ga skušali realizirati)<sup>59</sup> kot radikalno novo »paradigmo«

pacijo), ki je po njihovi oceni v prebelikem obsegu skrojen po meri »moških« vrednot (npr. nasilja ali zatiranja), poleg tega pa je znotraj njega žrtev neredko še »sekundarno viktimizirana«, tj. izpostajena bolečim izkušnjam, ne da bi hkrati lahko računala na to, da bodo zadovoljene njene specifične potrebe (npr. po varnosti, povračilu škode, vnovični vzpostavitvi notranjega miru ali okrepitvi samospoštovanja).

<sup>58</sup> Čeprav je paradigma »restorativne« pravičnosti neredko prezentirana kot scela novo razmišljanje o obravnavanju »zločinov«, pa analiza zgodovinskih virov pokaže, da gre tu pravzaprav za eno najstarejših oblik reševanja medosebnih konfliktov, ki so jo poznali že v »arhaičnih« (ali »primitivnih«) družbah (brez centralne politične oblasti ali s prvimi zametki državne organizacije), tj. v številčno majhnih skupnostih (*Gemeinschaft*), ki so bile relativno egalitarne (večina njihovih članov je imala skoraj enak dostop do materialnih dobrin in priložnosti, da razvijejo občutek lastne vrednosti) in v katerih je bil praktično vsakdo pomemben (celo nujen) za reprodukcijo/preživetje skupine. V teksem kontekstu (zaznamovanem z močnimi socialnimi vezmi) je bil primarni cilj družbene reakcije na deviacije ali konflikte čim prej obnoviti red in mir (oz. se izogniti maščevanju) v medosebnih razmerjih: ta cilj pa so dosegali prav z kompenzacijo ali restitucijo.

<sup>59</sup> To velja še posebej za kompenzacijo škode (ki je bržkone najvažnejša reparativna sankcija). V realistični optiki je pričakovati, da bo njeno vstopanje v kazenskopravni sistem potekalo postopoma (in zadržano). To ni nikakršno presenečenje. Kazenskopravni sistem je namreč kompleksna družbena institucija, ki je ni mogoče (brez hujših anomalij in dolgoročno) podvreči enemu samemu (teoretsko ali dogmatsko še tako izčiščenemu) principu ali smotru, ne glede na to, ali je ta ukrojen po meri žrtvin ali – spomnimo se na najvplivnejšo koncepcijo v drugi polovici dvajsetega stoletja, tj. na tako imenovani rehabilitativni model – storilčevih potreb. V tem oziru velja ostati skeptičen do predloga – kakršnega je npr. podrobno razčlenil Boutellier –, da naj se kazensko pravo v celoti postavi (pravzaprav prestavi) v službo žrtve, in sicer zato, ker v po(zno)moderni držbi kopni vrednotni (in posledično še normativni) konsenz, prav tista »substanc« torej, ki naj bi jo varovale kazenskopravne sankcije. Skratka, če »družba« ne obstaja več (niti kot socialnopsihološka »iluzija« niti kot »ideološka tvorba«), potem ostanejo na prizorišču (pravzaprav pogo-rišču) le še posamične žrtve, ki naj jih zdaj »servisira« kazensko pravo (po možnosti kar najbolj učinkovito in ekonomično). Takšno razmišljanje je problematično iz več razlogov. Prvi – dokaj očiten – je

kazenskopravnega sistema, ki je povsem nezdružljiva (ali – če uporabimo »kuhnovski« termin – inkomenzurabilna) z rehabilitativnim in retributivnim modelom.

Kakorkoli že, ne glede na zvečine najbrž dovolj utemeljene kritike dosedanjih naporov za izboljšanje položaja žrtve kaznivega dejanja (znotraj in zunaj kazenskopravnega sistema), vseeno ne bi smeli prezreti številnih pozitivnih novosti. Zavedati pa se je treba, da zaenkrat ni na voljo niti enoznačnega odgovora na (»martinsonovsko«) vprašanje »What works for victims?« niti magične (ali panacejske) rešitve, ki bi jo bilo mogoče samodejno aplicirati v vseh primerih ali pri vseh žrtvah. Potrebe (in pričakovanja) žrtev so pač bolj ali manj različne, dasiravno imajo tudi nekatere skupne poteze. V tej zvezi je koristno razločiti dve obsežni skupini. V prvi so potrebe po (npr. emocionalnem, intelektualnem, materialnem ali vedenjskem) spoprijemanjem s posledicami viktimizacije (*coping needs*),<sup>60</sup> v drugi pa se nahajajo »odnosne« (oz. »relacij-

ta, da je stiska (oz. trpljenje) žrtve skrajno ohlapno in zmuzljivo merilo za določanje kazenskopravnega odziva na inkriminirane viktimizacije, kar bi skoraj gotovo privedlo do številnih krivic in zapostavljanja nekaterih nadvse pomembnih »varovalk«, vgrajenih v moderno (materialno in procesno) kazensko pravo. Drugi – malo manj očiten – razlog je sociološke narave in izvira iz durkheimovske analize družbene vloge (in naddoločenosti) kazenskopravnega aparata: čeprav ni dvoma, da je aktualna družba vrednostno (in etično) pluralna (oz. čedalje bolj »individualistična«, to še ne pomeni, da je zaradi tega brez slehernega vrednotnega skupnega imenovalca. Zdi se, da je resnica nasprotna: skupna vrednotna podlaga obstaja, dasiravno je – in v tem tiči njena zgodovinska specifičnost – zelo splošna, »minimalistična« in abstraktna (prav zato pa je izrazito primerna za ideološke »predelave«). Poleg tega pa kaže upoštevati, da so sodobne družbe precej oddaljene od skupnostnega ideala, ki implicira, da je osrednja povezovalna sila organska solidarnost (utemeljena na razvejeni delitvi dela). Ta resda prevladuje v nekaterih družbenih segmentih, nikakor pa ne povsod: ne pozabimo na marginalizirane in »izključene« skupine, ki jih marsikje obvladujejo le še z represivnimi sredstvi.

<sup>60</sup> V tem oziru so zelo pomembne viktomološke teorije o psihičnih reakcijah na viktimizacijo. Vzemimo za zgled reperkusije (»impakt«) spolnega napada. Sprva so jih pojasnjevali s (splošno) teorijo krize: negativnemu dogodku, ki presega posameznikove normalne resurse (oz. zmoglosti) za spoprijemanje (*coping mechanisms*), sledijo stiska, žalost, obupanost in zaskrbljenost; če so tudi dodatni poskusi obvladovanja neprijetnega psihičnega stanja neučinkoviti, se še poveča doživeta vznemirjenost, pri čemer pa je tovrstna situacija vendarle časovno omejena (običajno ne presega obdobje šestih tednov), saj se prizadeta oseba s takšno ali drugačno (pozitivno ali negativno) adaptacijo izvleče iz krize (cilj terapevtske intervencije je v tem primeru pospešiti dobo okrevanja in preprečiti zatekanje k tistim spoprijemalnim strategijam, ki implicirajo neprimerno prilagoditev, npr. s pomočjo alkohola, droge ali zanikanja viktimizacije). Vprašljivo je, ali je teorijo krize smiselno aplicirati na žrtve posilstva, saj so longitudinalne raziskave pokazale, da se pri njih pojavijo opazne izboljšave psihičnega stanja šele v obdobju treh mesecev po dogodku, mnoge žrtve pa poročajo o strahu, tesnobi, nizkem samospoštovanju, depre-



ske») potrebe po pravičnem in humanem obravnavanju v (pred)kazenskem postopku (*justice needs*).

### Sklepna opazka

Zdi se, da v današnji družbi oziroma v negotovem, s strahom in tesnobo prežetem kontekstu »kulture nadzorovanja« (Garland) prevladuje mnenje, da smo vsi – dejanske in možne – žrtve (»nihče ni več nikjer varen«). Takšnega vtisa kajpak ni mogoče spodbijati z aktuarskimi ali statistično podkrepljenimi študijami, ki kažejo, da so tveganja resnih viktimizacij v povprečju vendarle še vedno precej majhna. Ljudje namreč psihično ne delujejo kot hladnokrvni računovodje, ampak dojemajo svet znotraj in okoli sebe v luči prevladujoče mentalitete in senzibilnosti. Sodobni kulturni »filtri« (interpretativne in diskurzivne mreže) pa so takšni, da naravnost spodbujajo občutja ogroženosti, neobglenosti in negotovosti (jasno je tudi, da tovrstne subjektivne ocene niso pogojene zgolj s kulturnimi mehanizmi, ampak tudi z rutinskim delovanjem gospodarskih struktur oziroma nebrzdne kapitalistične dinamike, ki neusmiljeno spodjeda in razjeda onotloške, socialne in ekonomske gotovosti, tako rekoč vse ključne »Arhimedove točke« moderne družbene formacije).

Še več, tudi država čedalje bolj naslavlja (še natančneje, ideološko »interpelira«) posameznike, skupine in organizacije kot možne žrtve, ki so dolžne čim bolj učinkovito in osveščeno zavarovati lastno varnost in okrepiti obrambni sistem možnih tarč kaznivih dejanj, in sicer s spreminjanjem vsakdanjih rutin in kupovanjem storitev in izdelkov cvetoče zasebne varnostne industrije. Država nastopa kot neke vrste koordinator in motivator oblikovanja »partnerstev za red in mir« med javnimi institucijami in zasebnim sektorjem, tj. »multiagencijskih« mrež, katerih temeljna funkcija je prepre-

čevati problematične ali škodljive dogodke in zagotoviti nemoteno delovanje posameznih družbenih podsistemov. To pa pomeni, da potencialne žrtve kriminalnih viktimizacij prevzemajo vse večjo odgovornost za lastno materialno varnost (ki jo pač kaže strogo razlikovati od zagotavljanja simbolne varnosti oziroma njenih bolj ali manj magičnih kompenzacij z izrekanjem strogih kazenskopravnih sankcij). V oči bijoča posledica takšne kriminalitetne politike, ki čedalje bolj prehaja v roke zasebnikov in profitno usmerjenih organizacij (odblesek prevladujočega trenda, ki zagovarja slabljenje države in privatizacijo vsega, kar je načeloma mogoče podvreči logiki ekonomske racionalnosti in instrumentalnega razuma), je ta, da postajajo razvite družbe vse bolj podobne kvazi-srednjeveški družbi trdnjav, utrd in »ograjenih skupnosti« (*gated communities*), tj. enklav (oziroma izoliranih, bolj ali manj samozadostnih funkcionalnih kompleksov, npr. nakupovalnih, zabaviščnih, rekreativnih, izobraževalnih, proizvodnih in stanovanjskih središč v zasebni lasti, ki so pod jurisdikcijo in policijsko kontrolo nedržavnih institucij), v katerih prevladuje instrumentalna oblika nadzorovanja ljudi, ki med opravljanjem rutinskih praks prostovoljno izvršujejo tudi preprečevalne in kontrolne aktivnosti). Nenavadno je torej, da so v sodobni družbi premožni in dobro preskrbljeni posamezniki (in skupine) tisti, ki postavljajo barikade kot obrambno sredstvo pred motečimi in nevarnimi dejavnostmi problematičnih skupin iz nižjih slojev in z obrobja družbenega »organizma« (ne pozabimo, da je bilo postavljanje – dejanskih ali umišljenih, tj. subkulturnih ali antikulturnih – barikad v preteklosti vselej značilno za uporniške in nepokorne segmente »nevarnih razredov« ali, če uporabimo meščanski izraz, »drhali«).

Povečano zanimanje za varnost v najožjem pomenu je izzvalo vrsto na prvi pogled težko opaznih premikov znotraj delovanja kazenskopravnega sistema (ki je prav s poudarjanjem zadovoljevanja interesov in potreb žrtev znova dobil nekaj sveže legitimnosti in je vsaj za silo skrpal svojo delovno filozofijo): ukrepi, ki merijo na povečevanje varnosti javnosti (»dobrih ljudi« ali »moralne večine«) pred kaznivimi dejanji in nevarnimi kriminalci, so deležni prepričljive podpore, čeprav implicirajo precejšen korak nazaj v razvoju modernega kazenskega prava, ki je bilo dolgo časa ponosno nase prav zato, ker se je razmeroma učinkovito zoperstavljalo reaktivnim emocijam ogorčene in maščevalne javnosti. Danes postaja situacija postopoma diametralno nasprotna. Kazensko pravo je – kot se zdi – ponosno nase, če daje vtis, da čim bolj dosledno zrcali kaznovalne strasti ogrožene in prestrašene javnosti, ki se spreminja v skupnost potencialnih žrtev, tj. v zdržbo, ki jo ne enoti več vrednotno-normativni konsenz (kot temelj družbenega reda in družbenega nadzorovanja) ali optimistična vera v oblikovanje boljše – bolj svobodne in bolj pravične – družbe, ampak le še peščica slabo artikuliranih in nejasno razumljenih strahov, bojazni in tesnob. *Motto* poznomoderne družbe in kulture postaja krilatica: *Timeo ergo sum*. Tovrstni strahovi pa so ideološko neproblematični in strukturno funkcionalni: v ničemer ne postavljajo pod vprašaj kapitalistične norije in morije, ampak spreminjajo člane družbe

siji, težavah v spolnosti in izogibanju še leta po posilstvu. Zdi se, da je za razumevanje posledic spolnega napada primernejša teorija učenja, katere temeljna hipoteza je naslednja: v času posilstva žrtev občuti tako močan strah, da pride do učinkov klasičnega (»pavlovskega«) pogojevanja. Med izvrševanjem kaznivega dejanja navzoči dražljaji, ki so bili poprej za žrtev »nevtralni« (nanje se ni odzivala s strahom), po doživeti viktimizaciji sprožajo spomine (*flashbacks*) na dogodek v objektivno nenevarnih okoliščinah, ki se jih žrtev izogiba, ker jih subjektivno dojema kot ogrožujoče ali pa se skuša zgolj izogniti neprijetnim emocijam, ki jo preplavijo celo tedaj, ko dobro ve, da ji ne preti nikakršna nevarnost (če upoštevamo, da je naučeno izogibanje zelo odporno proti prenehanju ali »ugašanju«, postane jasno, zakaj so npr. spolne disfunkcije pri posiljeni ženski zelo trdožive). Teorija učenja pa pojasnjuje tudi depresivne reakcije, ki so sekundarne glede na tesnobe odzive: zaradi doživete neobglenosti/nemoči med posiljevanjem, lahko žrtev čuti, da je neobglena/nemočna tudi v situacijah, v katerih bi bila »objektivno« zmožna izvajati določeno mero nadzora nad potekom dogajanja, kar poveča verjetnost »zdrsa« v depresivno stanje.

v vestne čuvaje fonda potrošniških dobrin, ki so jih trudoma zvlekli na kup s pomočjo pridnega dela v tem ali onem delovnem taborišču.

## Literatura

1. Amir, M. (1967). Victim-Precipitated Forcible Rape. *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, št. 4, s. 493-502.
2. Amir, M. (1971). *Patterns in Forcible Rape*. Chicago, University of Chicago Press.
3. Baudrillard, J. (1988). *Selected Writings*. Cambridge, Polity Press.
4. Bauman, Z. (1993). *Postmodern Ethics*. Oxford, Blackwell.
5. Beck, U. (1998). *Risk Society*. London, Sage.
6. Black, B. (1987). Ukinitve dela. V: Tomc, G.; Black, B.: *Pozdravi iz Babilona*. Ljubljana, KRT, s. 135-149.
7. Bottomley, A.K. (1979). *Criminology in Focus*. Oxford, Martin Robertson.
8. Christie, N. (1977). Conflicts as Property. *British Journal of Criminology*, št. 17, s. 1-15.
9. Cink, J. (2001). Stres kot funkcija kulture. *Socialno delo*, št. 1, s. 37-42.
10. Claster, D.S. (1992). *Bad Guys and Good Guys*. Westport, Greenwood Press.
11. Cohen, L.A.; Kluegel, J.R.; Land, K.C. (1981). Social Inequality and Predatory Criminal Victimization: An Exposition and Test of a Formal Theory. *American Sociological Review*, št. 46, s. 505-524.
12. Cohen, S. (1988). *Against Criminology*. New Brunswick, Transaction Books.
13. Die Zeit (2001). Izropani planet. *Delo* (Sobotna priloga), 21. julija, s. 22-23.
14. Dijk, J.J.M. van (1999). Introducing Victimology. V: van Dijk, J.J.M. in sodelavci: *Caring for Crime Victims*. Monsey, Criminal Justice Press, s. 1-12.
15. Dijk, J.J.M. van (1999). Criminal Victimization and Victim Empowerment in an International Perspective. V: van Dijk, J.J.M. in sodelavci: *Caring for Crime Victims*. Monsey, Criminal Justice Press, s. 15-40.
16. Dobnikar, M.; Lešnik Mugnaioni, D.; Plaz, M., ur. (2000). *Poškodbe notranjosti*. Ljubljana, Krtina.
17. Ehrenberg, A. (1991). *Le culte de la performance*. Paris, Hachette.
18. Fattah, E.A. (1999). From a Handful of Dollars to Tea and Sympathy: The Sad History of Victim Assistance. V: van Dijk, J.J.M. in sodelavci: *Caring for Crime Victims*. Monsey, Criminal Justice Press, s. 187-206.
19. Fattah, E.A. (1991). *Understanding Criminal Victimization*. Scarborough, Prentice Hall.
20. Fattah, E.A. (1997). Toward a Victim Policy Aimed at Healing, Not Suffering. V: Davis, R.C. in sodelavci: *Victims of Crime*. Thousand Oaks, Sage, s. 257-272.
21. Fattah, E.A. (1971). *La victime est-elle coupable? Les facteurs qui contribuent au choix de la victime dans les cas de meurtre en vue de vol*. Montreal, Presses de l'Université de Montreal.
22. Fattah, E.A. (1989). The Child as Victim: Victimological Aspects of Child Abuse. V: Fattah, E.A.: *The Plight of Crime Victims in Modern Society*. Houndmills, Macmillan, s. 177-211.
23. Fattah, E.A. (1989). Victims and Victimology: The Facts and the Rhetoric. *International Review of Victimology*, št. 1, s. 43-66.
24. Fattah, E.A. (1993). The Rational Choice/Opportunity Perspectives as a Vehicle for Integrating Criminological and Victimological Theories. V: Clarke, R.V.; Felson, M.: *Routine Activity and Rational Choice*. New Brunswick, Transaction Publishers, s. 225-258.
25. Fry, M. (1951). *Arms of Law*. London, Gollancz.
26. Galbraith, J.K. (1992). *The Culture of Contentment*. London, Penguin.
27. Gassin, R. (1990). *Criminologie*. Paris, Dalloz.
28. Giles-Simes, J. (1998). The Aftermath of Partner Violence. V: Jasinski, J.L.; Williams, L.M.: *Partner Violence*. Thousand Oaks, Sage, s. 44-72.
29. Goode, E.; Ben-Yahuda, H. (1994). *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Oxford, Blackwell.
30. Gorz, A. (1999). *Reclaiming Work*. Cambridge, Polity Press.
31. Groenhuijsen, M.S. (1999). Victims's Rights in the Criminal Justice System: A Call for More Comprehensive Implementation Theory. V: van Dijk, J.J.M. in sodelavci: *Caring for Crime Victims*. Monsey, Criminal Justice Press, s. 85-114.
32. Henry, S.; Milovanovic, D. (1996). *Constitutive Criminology: Beyond Postmodernism*. London, Sage.
33. Hentig, H. von (1948). *The Criminal and His Victim*. New Haven, Yale University Press.
34. Hindelang, M.J.; Gottfredson, M.R.; Garofalo, J. (1978). *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge, Ballinger.
35. Jacoby, R. (1981). *Družbena amnezija*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
36. Karmen, A. (1990). *Crime Victims*. Pacific Grove, Brooks/Cole.
37. Lafargue, P. (1985). Pravica do lenobe. V: Kuzmanič, T.: *Boj proti delu*. Ljubljana, KRT, s. 49-80.
38. Lipovetsky, G. (1992). *Le crépuscule du devoir*. Paris, Gallimard.
39. Lurigio, A.J.; Resick, P.A. (1990). Healing the Psychological Wounds of Criminal Victimization: Predicting Postcrime Distress and Recovery. V: Lurigio, A.J. in sodelavci: *Victims of Crime*. Newbury Park, Sage, s. 50-68.
40. Mawby, R.I.; Walklate, S. (1994). *Critical Victimology*. London, Sage.
41. Orel, D. (2001). Organizacija in program centrov za psihosocialno pomoč žrtvam kaznivih dejanj v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, s. 269-271.
42. Pečar, J. (1997). Žrtve države. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 4, s. 384-393.

43. Reiman, J. (1998). **The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice**. Boston, Allyn and Bacon.
44. Sande, M. (2001). Elektronska glasbena (sub)kultura. **Socialna pedagogika**, št. 2, s. 107-140.
45. Sebba, L. (1999). Victims's Rights – Whose Duties?. V: van Dijk, J.J.M. in sodelavci: **Caring for Crime Victims**. Monsey, Criminal Justice Press, s. 141-158.
46. Smart, B. (1999). Resisting McDonaldization: Theory, Process and Critique. V: Smart, B.: **Resisting McDonaldization**. London, Sage, s.1-21.
47. Swaaningen, R. van (1997). **Critical Criminology**. London, Sage.
48. Šelih, A. (1994). Viktimološko raziskovanje v Sloveniji. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 4, s. 356-360.
49. Turnšek, K. (2001). Seminar za voznike, ena od obravnav kršiteljev cestnoprometnih predpisov. **Socialna pedagogika**, št. 2, s. 193-212.
50. Walklate, S. (1989). **Victimology**. Boston, Unwin Hyman.
51. Weitekamp, E.G.M. (1999). The Paradigm of Restorative Justice: Potentials, Possibilities, and Pitfalls. V: van Dijk, J.J.M. in sodelavci: **Caring for Crime Victims**. Monsey, Criminal Justice Press, s. 115-126.
52. Wolfgang, M.E. (1958). **Patterns in Criminal Homicide**. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
53. Young, M.A. (1997). Victim Rights and Services: A Modern Saga. V: Davis, R.C. in sodelavci: **Victims of Crime**. Thousand Oaks, Sage, s. 194-210.
54. Young, J. (1999). **The Exclusive Society**. London, Sage.

## Victims and victimisations in a victimological and socially critical perspective

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

In the contemporary globally chaotic times, the word »victim« is getting a very strong ideological connotation. In conditions of general structural, institutional, systemic, individual and also collective violence there has been no lack of actual and potential victims. However, not all who have been actually or virtually victimised are culturally and politically recognised as »victims«, i.e. as persons whose victimisation and distress deserve broader media attention and help, provided by society or the State. This valuable and certainly most desired status is in general obtained only by those individuals and groups, who seem from the perspective of the prevailing ideology morally and politically irreproachable, but above all not dangerous to the system or even useful for the reproduction of capitalist slaughter and madness. An important place in this category of »good« victims is occupied by innocent victims of traditional (violent and property) crimes; on the other hand, victims of much more extensive and detrimental victimisations (affecting the most vital individual's well-being, such as his time, energy, capacity of self-determination and health) are as a rule completely ignored by the media in a capitalist culture. These mentally, physically or otherwise disabled people, the wounded, zombies and dead bodies can obviously not be defined by the emphatic designation of »victims«, because such a value-coloured description would unequivocally warn that the capitalist order is completely illegitimate: morally, politically and legally unacceptable, unbearable, insupportable. Such critical messages are not very pleasant either for the ruling class, or for the satisfied majority (although, it becomes increasingly difficult for an outside observer to discover what in fact magically satisfies the satisfied, i.e. what constitutes the postmodernist consumer »opium for people«). Nobody therefore wants to hear these messages. They seem to them not serious, irresponsible and immature. »A life is not and should not be made to measure freedom« sounds the prevailing idea, which can nevertheless comfort battalions of exhausted, disappointed, apathetic, imbecile, deranged, enslaved and humiliated subjects with the joyful announcement: although the capitalist system is responsible for terrible, historically inconceivable structural violence, it gives you in exchange for your money (if you have it, that is, if you work hard) deliverance, consolation, symbolic and realistic crutches, mental prostheses, tranquillisers, sleeping pills, stimulants, medicaments, animation, escapist valves and even »prevention«. Every man for himself !

**Key words:** victimology, critical victimology, victims, definition, structural violence, development of victimology

UDC 343.988